

בשם ה' אל עולם

הצעה לסדר'

על כנפי נשרים

אסיפת דברים להגדת ליל הפסח (כפי נוסח תימן בלדי),

על פי כתבי רבנו משה בן מימון ובנו רבי אברהם

יוצא לאור בשיתוף

מכון משנת הרמב"ם ♦♦♦ הליכות עם ישראל

הליכות עם ישראל
עמותה להפצת ערכי היהדות הנאמנה | המרכז העולמי למשפט התורה

מכון
משנת
הרמב"ם

מהדורת ניסוי ראשונה – ניסן ה'תשע"ט
הערות והארות ניתן להעביר למכון מש"ה – לחקר משנת הרמב"ם
טל' 03-5351119 אתר נצח ישראל www.net-sah.org

©

כל הזכויות שמורות לרבנו ובנו,
כל הטעויות שמורות לי...

במקום מבוא

מוצעים כאן ביאורים וביירווי עניינים להגדה על פי המובא בכתבי רבנו. אין זה 'פירוש ההגדה על פי הרמב"ם', כי אין לנו יומרה לקבוע כיצד רבנו היה מפרש, אך השתדלנו ללקט מכתביו ומכתבי בנו את הנוגע לביאור ענייני ההגדה ולסדר אותו בעמוד לנוסח, כדי לנסות למלא אפילו במעט את החיסרון בפירוש מקורי.

יובהר מראש: כיוון שאין מהלכו של ליל הסדר זמן המתאים לעסוק בדקדוקים ופולפולים, נעשה כל מאמץ לתמצת את הדברים כדי שיהיו ראויים לקריאה שוטפת ומובנת לקורא בן זמננו, תוך מיעוט בציטוטים, אך עם זאת בהשתדלות להיות נאמנים לכוונת המקור, ופעמים רבות גם לסגנונו הלשוני.

עם זאת, אנו בני אדם ולעתים קרובות טועים, ולפעמים גם מבינים אחרת בכוונת הכתוב, שכשם שפרצופיהם שונים כך דעותיהם שונות, לכן השתדלנו לציין מקורות לכל דבר (ע"פ מהדורות מארי, פרט למספרי ההלכות) כדי שהמעוניין בכך יוכל לעקוב אחרי הדברים במקורם ולעיון בעצמו, ולהסכים או לא להסכים עם מה שכתבנו.

על כן נקרא קובץ זה בלשון 'כנף', שמצד אחד יש כאן רצון לחשוף דברים הנסתרים ונחבאים ('מכונפים', מזה"נ א, מג) בכתבי הנשר הגדול ובנו בענייני לילה מיוחד זה, ומצד שני ייתכן שיש כאן תעופה מחשבתית מוגזמת של העורך שהבנתו סוטה מכוונתם המקורית של רבותינו. והמקום ידיננו לזכות.

נקודות או עניינים שמעריכים ביאור בלשון ההגדה ובכל זאת לא התייחסנו אליהם, זה משום שלא מצאנו ברבנו (עד כמה שידנו הגיעה) התייחסות רלוונטית אליהם. ישנם פירושים רבים וטובים להגדה, מחכמינו הראשונים והאחרונים, ניתן ורצוי להשתמש גם בהם.

קובץ זה יוצא בזכותם של הורינו היקרים, ומקדש לרפואתם ולהצלחתם. נדיבות לבם היא שאיפשרה את יצירתו ועריכתו.

תסיפו שנים רבות ומועדים טובים

בְּהִילוֹ יֵצְאוּ מִמִּצְרַיִם,

בהילו – חיפזון¹ והוא הזריזות והמהירות שחִסְרָה את שיקול הדעת והמחשבה הנכונה². וטעם הציווי על יציאה חפזה ו'מבוהלת' הוא כדי שלא יקרה מצב בו יישארו יחידים מבני ישראל שיתאחרו ויתעכבו במצרים ויפסידו את היציאה הכללית של כל הקהל, ואז תהיה למצרים אפשרות להזיק לאותם יחידים ולהתנכל להם³.

וכמו שיצאנו אז בחיפזון על ידי שנצטוונו על מעשים מתאימים שלא יאפשרו התרשלות והתמהמהות (הכוללים "מְתַנְיֵכִם חֲגָרִים, נְעָלֵיכֶם בְּרַגְלֵיכֶם, וּמִקְלָכֶם בְּיָדְכֶם, וְאֶכְלֶתֶם אֹתוֹ בְּחִפְזוֹן" (שמות יב) שאינם בפסח דורות) – גם לדורות נצטוונו במעשים שמבטאים מהירות וחיפזון, כדי לזכור היאך היה הדבר: אפיית המצה, צליית הבשר מבלי לחתוך גופו ומבלי לשבר צלעותיו, ומבלי לשלוח ממנו מחבורה לחבורה או מבית לבית⁴. ותועלת כפולה יש בזיכרון מעשי של המאורעות ההם: הוא מלמד ומשריש רעיון, כלומר את האמונה באותות מצרים, והוא גם מלמד ומשריש את מידת הענווה ושפלות הרוח, המביאה להגדלת ההודאה לה', מתוך ההכרה מה היה מצבנו אז, ומהו מצבנו היום⁵.

ממצרים – דווקא ממצרים יצאנו בבהילו, אבל היציאה מהגלות בגאולה האחרונה לא תהיה בבהילו. כלומר תחת "כִּי בְּחִפְזוֹן יֵצְאוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (דברים טו) – הובטחנו שיתקיים בנו "כִּי לֹא בְּחִפְזוֹן תֵּצְאוּ וּבְמִנוּסָה לֹא תֵלְכוּן" (ישעיה נב). ולפי הטעם הנזכר לעיל שכתב רבנו במורה הנבוכים, ייתכן לומר שבמשמעות הכתוב "לא בְּחִפְזוֹן תֵּצְאוּ" נכלל גם שבגאולה האחרונה אין צורך לחשוש שהיחידים שיישארו ויתעכבו בגלות יזקו על ידי האומה (כלומר המלכות) שהם יושבים בתוכה (וכמו שענינו הרואות שמדינת ישראל היא עוגן של ביטחון מפני אנטישמיות והתנכלות ממוסדת גם ליהודי התפוצות).

אמנם המהירות המבוהלת הייתה רק מצדנו אנו. אך מצד ההנהגה האלוהית מהירות היציאה ממצרים מורה על שלמות הביצוע של המלאכים הממונים בהוצאה לפועל את רצון ה', כלומר שמשִׁהוּחַלֵּט על ידי הרצון האלוהי לגאלנו, הדבר נעשה תיכף ומיד ובצורה

¹ אונקלוס.

² סימן לדבר: ק"ש ד, א; תפילה ד, י; תרומות י, יב; עדות ט, י.

³ מוח"ג, ג, מו.

⁴ מוח"ג, ג, מו.

⁵ מוח"ג, ג, מג.

הטובה ביותר, כנרמז בפסוק "אַתֶּם רְאִיתֶם אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְמִצְרַיִם וְאַשָּׂא אֶתְכֶם עַל כְּנָפֵי נְשָׁרִים וְאַבֵּא אֶתְכֶם אֵלָי" (שמות יט), כי הנשר הוא מהיר תעופה וטיסה מכל העופות ולכן המשילו בו, וגם תנועת העפיפה נתפסת על ידי האדם כתנועה המושלמת והנכבדת ביותר⁶.

הַא לַחְמָא עֵנִיא דְאַכְלוּ אַבְהָתָנָא דְנַפְקוּ מֵאַרְעָא דְמִצְרַיִם. כָּל דְכַפְיָן, יֵיתִי וַיִּיכֹל. וְכָל דְצָרִיךְ לְפִסְחָא, יֵיתִי וַיִּפְסַח.

לחמא עניא – המצות הן 'לחם עני', שכך כינה אותן הכתוב⁷. וכאן ניסחו מסדרי ההגדה 'לחמא עניא', שפירושו 'לחם עני', כלומר שמהותו ענייה, שאין בו אלא קמח ומים בלי תוספות 'יוקרתיות' [כגון שמן, יין, דבש, חלב וכיוצא בזה]⁸. אבל אונקלוס תרגם 'לחם עני', שנראה פירושו 'לחם של עינוי' (ובנוסחאות מאוחרות יותר של התרגום גורסים 'עניי', היינו לחם של עניים⁹, כלומר שאנו אוכלים אותו בצורת פרוסה ולא בוצעים על כיכר שלמה¹⁰).

נוסף רעיון על פי מה שכתב רבנו¹¹ ש'סיבות' הנמצאים הן ארבע (חומר, צורה, פועל, תכלית) – ביאר הגר"א (דברי אליהו לפרשת ראה) שהפירושים שנתנו חכמים ל'לחם עוני' עומדים במקביל לסיבות הנ"ל. כלומר כמו שכשרוצים לעשות שולחן, העץ הוא החומר, תבנית השולחן ותארו הוא הצורה, הפועל הוא הנגר, והתכלית היא לאכול עליו. כעין זה דרשו גם כאן: (א) כנגד החומר – שתהיה המצה ענייה בלא שמן ויין. (ב) כנגד הצורה – פרט לחלוט ואשישה, וכן דווקא בכיכר פרוסה. (ג) כנגד הפועל – דרך הכנתו כעניי, שהעני מסיק התנור ואשתו אופה. (ד) וכנגד התכלית – שהוא לחם שעונים (–אומרים) עליו דברים הרבה, שזוהי תכלית מטרתו¹².

⁶ על פי מוה"נ א, מט. ולכן עברו החמונים יוצאי מצרים מרחק רב ביותר בזמן קצר, "מרעמס לסוכות מאה ועשרים פרסה ומחלך ארבעה מיל פרסח]... נסעו בני ישראל מרעמס לסוכות, לקיים מה שנאמר 'ואשא אתכם על כנפי נשרים'" (מכילתא דרי"ש מסכתא דפסחא יד).

⁷ דברים טז, ג; וכיון שהוא כתיב חסר אפשר לקרוא גם 'עני' כמבואר בתלמוד פסחים לו א; קטו ב.

⁸ חמץ ומצה ה, כ; ו, ה.

⁹ וכן נראה מתרגום רס"ג שכתב 'טעאם אל'ע'יף', כלומר 'מאכלו של הדל החלש (העני)'.
¹⁰ חמץ ומצה ה, ו.

¹¹ בעקבות חלוקת הפילוסופים, ב'ביאור מלאכת ההיגיון' פרק ט, ובדרך אגב הובא גם במורה א, סט.

¹² מקורות הפירושים: (א) פסחים לו א; (ב) פסחים לו ב, ברכות לט ב; (ג) פסחים קטו ב; (ד) פסחים לו ב.

כל דכפינ ייתי וייכול – שימוח האמללים כלומר מה שמכונה 'השכבות החלשות' בחברה, הוא יסוד גדול בעבודת ה', ובמיוחד בזמנים המיוחדים לשמחה¹³. והתועלת היא לא רק לדל ולעני, אלא גם לאדם המשמח, כי כך הוא עצמו זוכה בשמחה אמיתית¹⁴.

לפסח – קריאה לכל מי שאין לו כיצד לשמוח בחג לבוא ולהתארח על שולחנו. ואין כוונת הקריאה לצרפו כעת לאכילת קרבן הפסח, שהרי חייבים להימנות עליו כדין מבעוד יום לפני שחישתו¹⁵, ומי שאינו מבני חבורה אסור לו לאכול ממנו; ועוד, שהגדה זו נתייסדה בזמן הגלות¹⁶ שאחר החורבן.

שְׂתָא הָכָא. לְשַׁנָּה הַבְּאָה בְּאַרְעָא דְיִשְׂרָאֵל. שְׂתָא הָדָא עֲבָדִי, לְשַׁתָּא דְאַתָּא בְּנֵי חוּרֵי.

שתא הכא, שתא הדא עבדי – מההקפלה הזו נלמד שהשרוי בגלות הרי הוא עבד¹⁷, למעשה, ואילו החי בארצו הוא בן חורין¹⁸.

מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות?

נשתנה – לא רק השתנה בעצמו אִז במה שאירע בו, אלא גם השתנה עתה על ידי מעשינו, שאנו עצמנו משנים בהם. כלומר שחובה עלינו לעשות בלילה זה דברים שמביעים שינוי משאר ימות השנה, כדי לעורר את הצבת השאלות: בין מצד הילדים הקטנים, בין מצד עמי הארץ או שאר בני הבית, ובין מצדנו כלפי עצמנו. ומתוך כך נתעורר לעמוד על

¹³ "זכבר הדגיש את הצדקה בחגים ואמר: 'ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך, והלוי והגר והיתום והאלמנה'" (מזח"ג, ג, מז). וכמבואר בהלכה בספר מקומות: שבינת יו"ט ו, יז-יח; חגיגה ס"ב, ב, מגילה וחנוכה דלהלן.

¹⁴ "... שאין (שם) שמחה גדולה ומפארה אלא לשמח לב עניים ויתומים ואלמנות וגרים, שהמשמח לב האמללים האלו מידמה בשכינה" (מגילה וחנוכה ב, יז).

¹⁵ קרבן פסח ב, יד.

¹⁶ כמו שביאר רבנו בפתיחת נוסח ההגדה.

¹⁷ מזח"ג, ב, לו: "... וזוהי הסיבה העצמית הקרובה לסילוק הנבואה **בזמן הגלות** בלי ספק. איזו עצלות או עצבות יהיו לאדם באיזה מצב שיהיה – יותר מהיותו **עבד נשלט ומשועבד** לכסילים הרשעים, אשר קללו העדר ההיגיון האמתי וכללות התאוות הבהמיות".

¹⁸ לא מצאתי ברבנו פירוש הביטוי. אבל ברס"ג (קהלת י, יז) כתב שזה לשון חירות, כלומר חופשי מתאוות או ממחויבויות; או שזה מלשון חשיבות ונכבדות, בדומה לשפה הערבית ולמקרא.

השינוי ההיסטורי והרוחני שקרה בלילה זה¹⁹.

שֶׁבֶּבֶל הַלֵּילוֹת אֵין אָנוּ מִטְבִּילִין אֶפְלוּ פְּעַם אַחַת – וְהַלֵּילָה הַזֶּה שְׁתֵּי פְּעָמִים.

מִטְבִּילִין – את הירקות. הכוונה כאן היא דו משמעית: גם 'טבילה' במטבל הייעודי ללילה זה – החרוסת²⁰. וגם 'היטפלות' (בחילוף אותיות עם היטפלות) כלומר התעסקות באכילת הירקות²¹.

אֶפְלוּ פְּעַם אַחַת – נראה שעיקר מנהגם היה לאכול ירקות כלפתן לפת, ולא בפני עצמם, ועל פי רוב ירקות מבושלים ולא חיים²². ואף אם קורה שאוכלים ירק חי ולא כלפתן – כפילות הטיבול בלילה זה מראָה ששינוי זה אינו במקרה, וכך תתעורר השאלה. **שְׁתֵּי פְּעָמִים** – ה'ירק אַחַר' שלפני הסעודה (אכילת הפת)²³, וה'מרור' שבתוך הסעודה, כלומר לאחר אכילת הפת.

שֶׁבֶּבֶל הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלִים חֶמֶץ וּמֶצָה – וְהַלֵּילָה הַזֶּה כֵּלּוּ מֶצָה.

הַלֵּילָה הַזֶּה – בלילה הזה ישנה חובה גמורה ומצוות עשה מיוחדת, אך למעשה על אכילת המצה (וההתנזרות מחמץ) נצטוונו שבעה ימים תמימים (בניגוד לנושאי שאר

¹⁹ חמץ ומצה ז, ג: "וצריך לעשות שינוי בלילה הזה, כדי שיראו הבנים וישאלו ויאמרו: מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות? עד שישביב להם ויאמר להם: כך וכך אירע, וכך וכך היה".

²⁰ חמץ ומצה ה, ב. הבאת החרוסת על השולחן בליל פסח היא מצוה מדברי סופרים, זכר לטיט ולתבן שהיו עובדין בו במצרים (שם ז, יא).

²¹ פיה"מ פסחים י, ג.

²² ירק הוא ליפפת לפת לרוב האנשים הפשוטים ('ופוסקין לה פרפרת לאכול בה הפת, כגון קטניות או ירקות וכיוצא בהן" אישות יב, י). והשווה: "מכאן אמר רבי אליעזר בן עזריה: מי שיש לו מנה ייקח לפתו ליטרא ירק, עשרה מנה ייקח לפתו ליטרא דגים, חמישים מנה ייקח לפתו ליטרא בשר, מאה מנה ישפוט לו קדרה בכל יום" (ילקוט שמעוני ראה, רמז תתפד).

ואמנם יש ירקות הנאכלים חיים (פיה"מ ברכות ו, א), אך נראה מכמה מקומות כי 'ברירת המחדל' של אכילת הירקות היא בבישול: פיה"מ מעשר שני ב, א. הל' שבת ז, ה; כא, יח. מאכלות אסורות יז, יד. שו"ת סי' שיח.

²³ (שאנו מכנים היום 'כרפס') 'ברך אחריו, לפי שזהוהוה מפסקת' (שו"ת סי' שיב), כלומר ההפסקה הזו ויצרת כאן שתי פעמים נפרדות. ואמנם לעניין הלכה חזר בו, כי בחיבור לא נזכרה ברכת אדמה על המרור או בורא נפשות על הכרפס, כמו שהעיר מארי פ"ח הע' דו.

השאלות כאן). וטעם הדבר שבמצה 'עושים שינוי' במשך שבעה ימים הוא שאילו היה הציווי באכילתה ליום אחד בלבד, לא היינו מרגישים אותה ולא היה עניינה ניכר, כי פעמים רבות אוכל האדם מין מיוחד מן המאכלים (שאינם מצויים ומורגלים) ליומיים ושלשה. אך אם יתמידו באכילת המצה 'מחזור טבעי שלם', כלומר שבוע (שהוא פרק זמן ממוצע בין היום ובין החודש) – או אז יראה עניינה ויתפרסם סיפורה²⁴.

ואף על פי כן, יש שוני בין מצת המצווה של לילה זה למצה של שאר ימי החג, שבלילה זה צריכה המצה להיות 'לחם עוני' דווקא, והיא נספחת כחלק מקרבן פסח, שהוא קרבן האמונה וההתרסה כנגד עבודה זרה (כפי שיוזכר להלן על 'זֶבַח פֶּסַח הוּא לַה'") שנשקעו בה ישראל – לכן ניתן למצוא גם בה מעין ניגודיות לעבודה זרה: "לפי שלא היו עובדי עבודה זרה מקריבים לחם כי אם חמץ, ומרבים בהקרבת דברים המתוקים ומורחים קרבנותיהם בדבש... וכן לא תמצא בשום דבר מקרבנותיהם מלח, לפיכך הזהיר יתעלה מלהקריב כל שאור וכל דבש, וציווה בתדירות המלח, 'עַל כָּל קֶרְבַּן תִּקְרִיב מֶלַח' (ויקרא ב, יג)²⁵. ואם כן ראוי שהקרבן הלאומי הראשון יבוא עם לחם מצה ללא תערובת דבש כלל²⁶, ואולי לכן גם ראוי דווקא לשים בה מלח, וכמנהגנו.

שֶׁבֶל הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלֵינִי שְׂאֵר יִרְקוֹת – וְהַלֵּילָה הַזֶּה מְרוֹדִים.

שֶׁבֶל הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלֵינִי בֵּין יוֹשְׁבֵינִי וּבֵין מְסֻבִּין – וְהַלֵּילָה הַזֶּה בְּלָנוּ מִיסְבִּין.

מסובים – ישובים נוטים ונשענים²⁷ בנוחות על צדם דרך חשיבות, כפי שאוכלים המלכים ועשירים הגדולים והנכבדים, כדי לבטא את החירות לה זכינו²⁸ (הסיבה' הושאלה גם ככינוי לישיבה של כמה אנשים יחדיו דרך קביעות, כדלהלן).

בין יושבים ובין מסובים – אכילה ב'ישיבה' היא מעין אכילה ארעית, כלומר בזריזות ובתכליתיות, למילוי הצורך הגופני בלבד; ואכילה ב'הסיבה' היא דרכה של סעודה

²⁴ מוח"נ ג, מג.

²⁵ מוח"נ ג, מז.

²⁶ חמץ ומצה ה, כ.

²⁷ פיה"מ ברכות א, ו.

²⁸ פיה"מ פסחים י, א.

חשובה²⁹ שנעשית בנוחות ונינוחות, למילוי צורך נפשי וחברתי³⁰.

כולנו – הפשוטים והחשובים³¹.

במשנה מסכת פסחים נקבע שההגדה תהיה באופן של 'מתחיל בגנות ומסיים בשבח'. ובתלמוד נחלקו מהי אותה גנות: "רב אמר: מתחלה עובדי עבודה זרה היו אבותינו. ושמואל אמר: עבדים היינו"³², ופירש רבנו כוונתם "שמספר איך היינו לפני שבא אברהם כופרים ומשֶׁתִּפִּים (–מצרפים לאלהות ה' אלהויות אחרות), ובחרנו ה' לו לנחלה; ואיך עבר עלינו במצרים מה שעבר, ואחר כך פראנו ה"³³. וכן פסק להלכה שעוסקים בלילה זה בשני הנושאים יחדיו – הכפירה והאמונה; העבדות והחירות. כלומר ישנו פן 'דתי' וישנו פן 'לאומי'. העיסוק בשני נושאים אלו סודר כדרשות קצרות על פסוקי פרשת מקרא ביכורים 'ארמי אובד אבי'.

הטעם למבנה זה הוא התועלת המידותית שיש בו, כי כאשר האדם זוכר תמיד את ימי הרעה בימי הטובה, את זמן המצוקה בזמן שכבר רווח לו – תגדל הכרת תודתו כלפי ה', ותתחזק בתוכו הענווה ושפלות הרוח³⁴, ועוד יורחב בהמשך.

עֲבָדִים הָיִינוּ לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם,

עבדים – העבד הוא אדם שאין גופו קנוי לו, כלומר אין הוא שייך 'לעצמו' אלא הוא

²⁹ ברכות פ"ד ופ"ז. ועוד: "בין כך ובין כך אינו מיסב ואוכל" (אבל ד, ו), וברור שאינו צריך לאכול בעמידה, אלא הכוונה שיושב ישיבה רגילה.

³⁰ פיה"מ פסחים י, א. וראה ברכות ד, ד–ה: "היו יושבין לאכול (–היינו פת)... היו מסובין לשתות יין או לאכול פירות" וכאשר אין מאכל חשוב הקובע, כמו פת, צריך שתחיה דרך קביעות על ידי הסיבה.

³¹ 'אפילו עני שבישראל... אישה חשובה...' (חזק ומצה ז, ח).

³² פסחים קטז א.

³³ פיה"מ פסחים י, ד.

³⁴ מוה"נ ג, מג.

נחשב רכושו של אדם אחר³⁵. כתוצאה מכך, גם אין זמנו ומעשיו ברשותו³⁶, אין לו אחריות על מעשיו³⁷, ובשונה מפועל רגיל – העבד/ מחויב לעשות מלאכות בזווית³⁸ ואף אינו יכול לפרוש מתי שרוצה³⁹. כמו כן, העבדות אינה מתבטאת רק במאמץ הפיזי, אלא היא גם עמדה נפשית של שפלות, מורא וצייתנות⁴⁰. ומכך נלמד מהי ההנהגה הראויה לבן חורין...⁴¹

**וַיְצַיְאֵנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מִשֵּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזִרְעֵ נְטוּיָהּ. וְאָלּוּ לֹא גָאֵל
הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם, עֲדִין אָנוּ וּבְנֵינוּ וּבְנֵי בְנֵינוּ
מִשְׁעֲבָדִים הֵינּוּ לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם.**

עדיין אנו ובנינו – כי לכולם היה ברור שכבר לא תהיה לאנשים הללו תקומה לאומית בדרך הטבע: "משה רבנו ע"ה כאשר עמד, כבר הסכימו החוזים בכוכבים כי לא תצליח האומה הזו ולא תהא לה תקומה ממצב שהיא בו לעולם. וּבְעֵת אֲשֶׁר דִּימוּ שְׁהוּא תְּכַלִּית הַשְּׁפִלְתָּהּ – בֵּא לָהּ הָאוֹשֶׁר, וְעַמְד בַּהּ מִבְּחַר הַמִּין הָאֲנוּשִׁי (–משה רבנו) וּגְאֻלָּהּ. וּבְעֵת אֲשֶׁר הַסְּכִימוּ הַחֻזִּים בְּכֹכְבִים שִׁיחַא אוֹוִיר אֶרֶץ מִצְרַיִם בְּרִיא בְּאוֹתוֹ הַזֶּמֶן וְתַדְשֵׁן וַיְהִי אֲנִישִׁיחַ מְאוֹשְׁרִים בְּתְּכַלִּית הָאוֹשֶׁר – חָלוּ בְּהֵם הַמְּכֹת. אֲמַר יִשְׁעִיחַ בְּתָאֲרוּ מִצְּבִים אֱלוֹ: 'אֵיִם אֶפְּוֹא חֲכְמִיךָ וַיְגִידוּ נֶאֱלָךְ, וַיְדַעוּ מַה יַעֲזֵן ה' צְבָאוֹת עַל מִצְרַיִם' (ישעיה יט)⁴².

³⁵ הל' שבועות יב, ו. פיה"מ פאה ג, ט. פיה"מ גטון א, ו.

³⁶ "מה שתפקדו בו ונצטוונו אנו לשמרו, הוא עלול השייך לעילת היותנו עבדים במצרים, אשר לא היינו עבדים ברצוננו ומתי שאנו רוצים, ולא היינו יכולים לשבות. לפיכך נצטוונו על השקת והמנוחה" (מוה"נ ב, לא).

³⁷ חובל ומזיק ד, כ-כא.

³⁸ עבדים א, ז.

³⁹ שכירות ט, ד.

⁴⁰ סהמ"צ עשה קצ. ל"ת רנו.

⁴¹ ניצול הזמן, לקיחת אחריות על זמנו, על עצמו ועל המעשים שעושה. שמירה על כבודו האנושי בכלל, ועל כבוד נפשו האלוהית בפרט. ודי לחכימא.

⁴² איגרת תימן סוף עמ' מב והלאה. וסיים רבנו שיש בכך לימוד לעתיד לבוא: "וכך יהיה הדבר לימות המשיח מרהר ייגלה, שכאשר ידמו העמים כי האומה הזו לא יהא לה מלכות לעולם ולא שלטון, ולא ירזמו מן המצב שהם בו, ויסכימו על כך כל החוזים בכוכבים והקוסמים ובעלי הכוחות הגלגליים – הרי באותו הזמן יכויב ה' את דמיונותיהם ודעותיהם הבלתי נכונות, ויגלה את המשיח. אמר ישעיה בבארו ענין זה (פרק מד): 'מִפְּרִי אֲתוֹת בְּרִים וְקִסְמִים וְחֻלְלִי,

עדיין... משועבדים היינו – ידוע הוא שאי אפשר לצאת מן הקצה אל הקצה הנגדי בבת אחת. ולכן לא ייתכן כפי טבע האדם שיעזוב כל מה שהורגל לו בבת אחת. וזו הסיבה שלא היינו יכולים למרוד במצרים ולצאת משם בעצמנו, שהרי מי שגדל כנוע בשעבוד העבדות בחומר ובלבנים ושאר מיני עבדות שהתרגל בהם, זה יוצר בטבעו תכונות של מורך ורבות לבב, ואינו יכול להתמלא פתאום אומץ וגבורה עד כדי להתקומם מול אדוניו משעבדיו⁴³.

וזה מן הפן הטכני המעשי. אך גם מן הפן המהותי רוחני לא היינו יכולים לצאת, כי באורך השהות במצרים שקענו בהידמות למצרים כמעט בכל דבר⁴⁴, ביטלנו המילה, ועל כולם – עבודה זרה⁴⁵, עד שלא הייתה לנו אפילו שאיפה לצאת (חוץ מסיבת קושי השיעבוד).

**וּאִפְלוּ בָּלָנוּ חֲכָמִים, בָּלָנוּ נְבוֹנִים, בָּלָנוּ יוֹדְעִים אֶת הַתּוֹרָה – מִצֹּה
עֲלֵינוּ לְסַפֵּר בִּיצִיאַת מִצְרַיִם. וְכָל הַמַּאֲרִיךְ בִּיצִיאַת מִצְרַיִם, הָרִי זֶה
מְשַׁבַּח.**

חכמה – ידיעת הנמצאות והשגתן כהווייתן וכאמיתתן⁴⁶, ונכלל בזה זכירת הלימודים⁴⁷.

בינה – 'הבנת דבר מתוך דבר' (היקש), ונכלל בזה שכל טוב ושיקול דעת⁴⁸.

ונקטו כאן מסדרי ההגדה 'חכמה, בינה, דעת', שעליהן אמרו חכמים ז"ל שהאדם נתבע בדיון: "כי האדם נתבע בידיעת התורה תחילה, ואחר כך נתבע בחכמה, ואחר כך נתבע במה שמוטל עליו ממשפטי התורה, כלומר הבנת מה שראוי לעשות. וכך ראוי להיות

משיב חכמים אֲחֹר וְדַעְתָּם וְשָׁכַל. מִקֵּים דְּבַר עֲבָדוֹ וְעֵצַת מְלֹאכָיו וְשִׁלִּים, הָאֵמֶר לִירוּשָׁלַם תּוֹשֵׁב וְלַעֲרִי וְהוֹדָה תִּבְנֶינָה וְהִרְבּוּתֶיהָ אֲקוּמִם"⁴³.

⁴³ מוה"נ ג, לב.

⁴⁴ במדרשים הובאו ארבעה פרטים שעם ישראל שימרו: לא שינו שפם, לא שינו לשונם, לא גילו מסתריהם (שלא דיברו לשון הרע), ולא פרצו בעריות (ויש אומרים שגם לא שינו לבושה). זה אומר שבכל שאר הפרטים נתרמו למצרים...

⁴⁵ מוה"נ ג, מו.

⁴⁶ מוה"נ ג, נד.

⁴⁷ שו"ת הראב"ם ס' צו.

⁴⁸ ראב"ם שם.

הסדר: לדעת אותן ההשקפות תחילה על ידי קבלה, ואחר כך להוכיח אותן, ואחר כך לדקדק במעשים אשר בהם יוטבו ההליכות. וזה לשונם ז"ל במה שהאדם נתבע על שלושה עניינים הללו כפי הסדר הזה, אמרו: 'כשאדם נכנס לדין תחילה, אומרים לו: קבעת עתים לתורה, פילפלת בחכמה, הבינות דבר מתוך דבר?' (שבת לא)⁴⁹.

המאריך – המוסיף לספר ולהאריך בדברים בהגדלת מה שעשו בנו ומה שעינו אותנו המצרים, ואיך נפרע לנו ה' מהם, ולהודות לו יתעלה על כל החסד אשר גמלנו, כפי צחות לשונו⁵⁰.

הרי זה משובח – מפני שהן ההגדות המאמתות נכונות הנבואה והגמול והעונש⁵¹, ודבר זה מחזק את האמונה.

מַעֲשֵׂה בְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ וְרַבִּי אֱלִעֶזֶר בֶּן עֲזַרְיָה וְרַבִּי עֲקִיבָה וְרַבִּי טַרְפוֹן, שֶׁהָיוּ מְסַבִּין בְּבֵנֵי בְּרַק, וְהָיוּ מְסַפְּרִין בִּיְצִיאַת מְצָרִים כָּל אוֹתוֹ הַלַּיְלָה, עַד שֶׁבָּאוּ תַלְמִידֵיהֶם וְאָמְרוּ לָהֶם: רְבוּתֵינוּ, הֲגִיעַ זְמַן קִרְיַת שְׁמַע שְׁלִי-שְׁחָרִית!

מעשה... – התקבצו כאן חכמים שמייצגים 'בתי מדרש' שונים, כלומר אסכולות לימודיות שונות וחלוקות, או מוסרי מסורות שונות⁵². וכולם (גם הזקנים, תלמידי רבן יוחנן בן זכאי) התקבצו דווקא אצל הצעיר שבחבורה – רבי עקיבה, שמקום משכנו היה בבני ברק (רבי אליעזר בא מלוד, רבי יהושע מפקיעין⁵³), ונראה שתלמידיהם ומשפחותיהם לא

⁴⁹ מוה"ג, ג, נד.

⁵⁰ סהמ"ז עשה קנו.

⁵¹ מוה"ג, ג, לט.

⁵² "רבי אליעזר הוא רבי אליעזר בן הורקנוס תלמיד רבן יוחנן בן זכאי, ורבי יהושע הוא רבי יהושע בן חנינה תלמיד רבן יוחנן בן זכאי... רבי עקיבה ורבי אליעזר ורבי יהושע, תמצא מחלוקת בין כל אחד מהם, וגם בין שלושתם, ... ותמצא מחלוקת גם בין רבי עקיבה ורבי ישמעאל ורבי טרפון ורבי אלעזר בן עזריה... למד רבי עקיבה מעט גם לפני רבי טרפון אבל אינו רבו אלא חברו... הדור שראו את החורבן הם רבי אליעזר בן יעקב, ורבי עזוק, ורבי אלעזר בנו, ורבן יוחנן בן זכאי **ותלמידיו**,... והדור השני אחרי החורבן – רבי טרפון, ורבי עקיבה, ורבי אלעזר בן עזריה..." (מתוך עשרה פרקים שבסוף ההקדמה לפיה"מ).

⁵³ סנהדרין לב ב.

השתתפו עמהם באותו 'סיפור'⁵⁴.

כל אותו הלילה – שהרי כבר מתחילת הלילה חייב לספר⁵⁵.

אָמַר לָהֶם רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה: הֲרִי אֲנִי כְּבֶן שִׁבְעִים שָׁנָה וְלֹא זָכִיתִי
שֶׁתֵּאמַר יְצִיאַת מִצְרַיִם בְּלִילוֹת, עַד שֶׁדַּרְשָׁה בֶּן זֹמַא⁵⁶, שֶׁנֶּאמָר:
לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ. יְמֵי חַיֶּיךָ,
הַיָּמִים. כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ, הַלִּילוֹת. וְחֻכְמִים אוֹמְרִים: יְמֵי חַיֶּיךָ, הָעוֹלָם
הַזֶּה. כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ, לְהֵבִיא אֶת יְמוֹת הַמְּשִׁיחַ.

להם – במשנה ריש מסכת ברכות לא נזכרה מילה זו (אלא 'אמר רבי'), שמשמע שדבריו נאמרו בסתם. אם כן מסדרי ההגדה מלמדים אותנו כי יש לראות את האמירה הזו בהקשר ההיסטורי של 'להם', כלומר כלפי אותה חבורה שהתכנסה בבני ברק. יש לזכור כי פסוק זה שהוא היסוד לדרשה עוסק באכילת המצה: "לא תאכל עליו חמץ, שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני כי בחפזו יצאת מארץ מצרים, למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך" (דברים טז). ולהלן נראה כי יש בביטוי 'יום צאתך' גם רמז על הצורך בזכירת המכות שבאו על מצרים.

כבן – 'ולא אמר 'בן שבעים שנה'. לפי שלא היה בן שבעים כי אם צעיר לימים, אלא שהיה מרבה להגות וללמוד ולקרות לילה ויומם עד שחלשו כוחות גופו ונזדקק, ונעשה כזקן

⁵⁴ מובן מאילו שכללות מעשה זה תמוחה מאוד ואמרת דרשני, מכמה וכמה בחינות (ולא מצאתי התייחסות לכך ברבנו). מכל מקום, על פי מיקום הדרשה בחלק ה'לאומי' של המתחיל בגנות ומסיים בשבח, יש שפרשו קטע זה על דרך משל, שהורי הלילה הוא דימוי הגלות כידוע (ונקטו בעלי ההגדה 'אותו הלילה', כלומר ה'לילה' של אותם תנאים, לא ליל הסדר), תקופה זו של אותם חכמים הייתה קודם לפריצת מרד בן כוזבא. כאשר החכמים דנו בגאולתם של ישראל מהשעבוד הרומאי באו כולם אצל רבי עקיבה, כי הוא היה ה'אקטיבי' בנושא זה ויותר מכולם כמו שמצאנו אחר כך שהיה נושא כליו שלובן כוזבא המלך (מלכים ומלחמות יא, ג), וכאשר 'בקע אורה של אילת השחר' (שהוא דימוי הגאולה) נערכו תלמידיהם לבוא להודיע להם. כלומר הרבנים דנו בתכנית התאורטית של הגאולה בעודם שרויים ב'גלות', אך לתלמידים הנמצאים בחוץ יש את החוש להרגיש ולדעת שהגיע זמן היישום שלה והוצאתה אל הפועל.

⁵⁵ סהמ"ץ עשה קנו.

⁵⁶ בן זומא קורא את הפסוק כמתייחס אל הפרט-היחיד. חכמים קוראים את הפסוק כמתייחס אל הכלל-האומה (אוילי כי הזכירה בפשט הפסוק הזה היא למעשה על ידי אכילת המצה, ואם כן אינה מתרחשת כל יום ויום).

בן שבעים שנה. והרי החלה בו הזקנה ברצונו כמו שנתבאר בתלמוד (ברכות כז-כח)⁵⁷.
לא זכיתי שתיאמר – "אמר בתמיהה: אני על אף רוב השתדלותי והתחברותי עם החכמים, לא זכיתי לדעת הרמז בכתוב על חובת קריאת פרשת ציצית בלילה, עד שדרשה בן זומא"⁵⁸.

שתיאמר יציאת מצרים – "מצוה להזכיר (להבדיל מ'לספר') יציאת מצרים בלילה וביום, שנאמר 'למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך'⁵⁹. ולמה זה כל כך חשוב להזכיר אותה בתדירות יומיומית – "כבר ידעת הדגשת התורה לזכור תמיד המכות אשר באו על המצרים, 'למען תזכר את יום צאתך...'", ואמר 'למען תספר באזני בנך ובן בנך את אשר התעללתי במצרים, ואת אתתי אשר שמתי כם, וידעתם כי אני ה'!' (שמות י). וראוי הוא דבר זה לכך, מפני שהן ההגדות המאמתות נכונות הנבואה והגמול והעונש. וכל מצווה המביאה לזכירת אחד מן הנסים או להשרשת אותה הדעה – כבר נודעה תועלת אותה המצווה"⁶⁰.

העולם הזה – זמן הגלות, כלומר תקופתם של מסדרי ההגדה (כי גם ימות המשיח הם 'העולם הזה'⁶¹).

ימות המשיח – התקופה בה תשוב הממשלה לישראל⁶² בארצו, ועולם כמנהגו הולך (כלי שינויים בחוקי הטבע). "באותם הימים תרבה הדעה והחכמה והאמת, שנאמר 'כי מלאה הארץ דעה את ה' (ישעיה יא), ונאמר 'ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו ולאמר דעו את ה', כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם נאם ה'...!' (ירמיה לא), ונאמר 'והסרתי את לב האבן מבשרכם וונתתי לכם לב בשר' (יחזקאל לו). מפני שאותו המלך שיעמוד מזרע דוד, בעל חכמה יהיה יתר משלמה, ונביא גדול הוא קרוב ממש רבנו. ולפיכך ילמד כל העם ויורה אותם דרך ה', ויבואו כל הגויים לשמעו, שנאמר 'והיה באחרית הימים, נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות, ונהרו אליו כל הגוים' (ישעיה ב) –

⁵⁷ פיה"מ ברכות א, ט.

⁵⁸ פיה"מ שם.

⁵⁹ קרית שמע א, ג.

⁶⁰ מוה"נ ג, לט.

⁶¹ תשובה ספ"ט.

⁶² תשובה ח, ז.

ומפני זה התאוו כל ישראל נביאייהם וחכמיהם ימות המלך המשיח, כדי שינחו ממלכות הרשעה שאינה מנחת להן לישראל לעסוק בתורה ובמצוות כהוגן, וימצאו להן מרגוע וירבו בהכמה, כדי שיוזכו לחיי העולם הבא⁶³.

בְּרוּךְ הַמָּקוֹם שֶׁנִּתְּנָה תּוֹרָה לְיִשְׂרָאֵל עַמּוֹ, בְּרוּךְ הוּא.

מקום – ביטוי זה אינו מציין רק את המרחב הפיזי או נקודה מסוימת בו, אלא הוא הושאל גם לציון דרגה ומעלה (כגון בביטויים 'ממלא מקום', 'מקום ראשון' וכדומה). ולכן כאן שהביטוי מתייחס כלפי ה', 'אין הכוונה בו אלא מעלת מציאותו ורוממות כבודו יתעלה, אשר אין לה משל ולא דימוי'⁶⁴.

הוא – פירושו בו שהוא אחד משמותיו של ה', ונראה שאחד ממובניו הוא לבטא את גילוי ה' הבא מתוך ניצחון ישראל ותשועתם⁶⁵ (וכן להלן, על 'ברוך שומר הבטחתו לישראל' נאמר שוב 'ברוך הוא').

כַּנְגֵד אַרְבַּעָה בָּנִים דִּבְרַה תּוֹרָה: אֶחָד חֲכָם, וְאֶחָד רָשָׁע, וְאֶחָד תָּם, וְאֶחָד שְׂאִינוּ יוֹדְעֵי לְשֵׂאל.

דיברה תורה – בכתוב מופיעים ארבעה אופנים לסיפור יציאת מצרים לַבָּנִים (כמתבאר להלן). מכאן שיש ליתן את הדעת על כל בן והאופן הסיפורי שמתאים לו: 'לפי דעתו של בן אביו מלמדו'⁶⁶. ויש בזה ממידתו החינוכית שלאברהם אבינו, אב לבני-תלמידיו, ש'כיון שהיו העם מתקבצין אליו ושואלין לו על דבריו, היה מודיע לכל אחד ואחד כפי דעתו עד שיחזירוהו לדרך האמת'⁶⁷.

⁶³ תשובה ט, ב.

⁶⁴ מוה"נ א, ח.

⁶⁵ על פי פיה"מ סוכה ד, ה. ומבואר שם שזה נלמד מהפסוק 'ראו עתה כי אני אני הוא'. אמנם יש להעיר כי במקום אחר מצאנו ביטוי זה בהקשר לבריאת כולה: "ברוך שאמר והיה העולם, **ברוך הוא**. ברוך אומר ועשה, ברוך גזור ומקיים..." (סדר התפילה ג).

⁶⁶ חמץ ומצה ז, ב.

⁶⁷ עבודה זרה א, ג.

חכם, מֶה הוּא אוֹמֵר? מֶה הָעֵדוֹת וְהַחֲקִים וְהַמְשָׁפְטִים אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֶתְכֶם. אִם אֵתָּה אֲמֹר לֹא כְּהַלְבַת הַפֶּסַח, אֵין מִפְטִירִין אַחַר הַפֶּסַח אֲפִיקוֹמֵן.

חכם – האדם שנקנו לו שני סוגי המעלות (השלמויות): המעלות ההגיוניות (השכליות) והמעלות המידותיות, כלומר גם בעל תורה וגם בעל מוסר⁶⁸.

עדות – ראיות. ונראה שהכוונה למצוות המביאות לזכירת נסי ה', שהן כעדות לנפלאותיו⁶⁹.

חוקים – המצוות שאין טעמן ידוע (כלומר שאין דעת האדם יכולה להכריע בנחיצות תועלתן), ולמעשה הן 'גזרת הכתוב'⁷⁰.

משפטים – המצוות שטעמן גלוי, וטובת (–תועלת) עשייתן בעולם הזה ידועה⁷¹.

כהלכת הפסח – כראוי לחג הפסח: "מודיעו מה שאירע לנו במצרים, ונסים שנעשו לנו על ידי משה רבנו, לפי דעתו של בן⁷²", ועד להלכה האחרונה המסיימת את מצוות הלילה⁷³: שאין אוכלים ג'עלה או שאר קינוח סעודה אחר כזית הפסח, "כדי שיהיה הפסק סעודתו וטעם הפסח (או המצה) בפיו, שאכילתם היא המצווה"⁷⁴.

⁶⁸ פיה"מ אבות ה, ז.

⁶⁹ תרגם רס"ג 'שואחד', שפירושו (לפי תרגום מארי לפירוש המשנה אהלות יח, ח) 'ראיות'. ונראה שזה קרוב לדברי הרמב"ן על הפסוק: "המצות הנקראים 'עדות' בעבור שהם **זכר לנפלאותיו ועדות בזה**, כגון המצה והסוכה והפסח והשבת והתפילין והמזוזה". ובדומה לזה כתב רבנו במורה ג, לט: "כבר ידעת הדגשת התורה לזכור תמיד המכות אשר באו על המצרים, 'למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים' (דברים טז), ואמר 'למען תספר באזני בןך ובן בןך את אשר התעללתי במצרים ואת אחתי אשר שקתי בס' (שמות י), וראוי הוא דבר זה לכך, מפני שהן ההגדות המאמתות נכונות הנבואה והגמול והעונש, וכל מצווה המביאה לזכירת אחד מן הנסים או להשרשת אותה הדעה, כבר נודעה תועלת אותה המצווה".

⁷⁰ חתימת הלכות מקוות.

⁷¹ חתימת הלכות מעילה.

⁷² חמץ ומצה ז, ב. (הבן הזה שאל גם על ה'עדות', כלומר ביקש תוספת הבנה בסיפור הנסים, ולא רק פרטים הלכתיים המצויים ב'חוקים' ו'משפטים').

⁷³ וגם מסיימת את מסכת פסחים...

⁷⁴ חמץ ומצה ח, ט.

אפיקומן – "הם הפירות שמפטירים בהם אחרי האכילה, כגון הזרעונים הקלויים והתאנים והצימוקים והשקדים וכיוצא בהם"⁷⁵.

רָשַׁע, מַה הוּא אוֹמֵר? מַה הָעֲבוּדָה הַזֹּאת לָכֶם. לָכֶם וְלֹא לוֹ. וּלְפִי שְׁהוֹצִיא אֶת עֵצְמוֹ מִן הַכֶּלֶל וְכָפַר בְּעֵיקָר, אַף אֶתָּה הִקְהָה אֶת שְׁנֵי וְאָמַר לוֹ: בְּעֹבֹר זֶה עָשָׂה יְהוָה לִי, בְּיַצְאָתִי מִמִּצְרַיִם. לִי וְלֹא לוֹ – אֵלֹהֵי הָיָה שָׁם, לֹא הָיָה נִגְאָל.

רשע – האדם שנקנו לו המגרעות המידותיות (על אף שיש לו לעתים מעלות הגיוניות שכליות). אם משתמש במעלה שכלית שיש לו לרעה, נקרא 'רשע ערום'; ואם בכלל מגרעותיו המידותיות ישנן כאלה שהוא גם מזיק בהן לבני אדם, נקרא 'רשע רע'⁷⁶.

מה העבודה הזאת – 'מה הטורח הזה שאתם מטריחים עלינו בכל שנה ושנה'⁷⁷ לקיים את כל מצוות החדש הזה⁷⁸.

לכם (ולא לו) – היציאה מן הכלל חמורה מעצם העברה (שגם היא כמובן חמורה מצד עצמה). היציאה מכלל ישראל היא הכפירה בעיקר⁷⁹.

הקחה את שיניו – הרחק אותו מלחשוב כך, ופשוט את ספקותיו וקושיותיו⁸⁰. ואין הכרח לפרש 'הקחה את שיניו' כתוכחה וגערה, כי הדבר תלוי ביחס שלו לאותה מצווה, שאם יבוא הרשע וירצה לעשותה עמו, מקבלים אותו ואין נוהגים בו מנהג ביוזון. כך דרשו חכמים על דברי שלמה שאמר "לֹא יִבוּזוּ לְגִנְבֵי בֵי יִגְנוּבֵי לְמַלְאֵי נִפְשׁוֹ בֵּי יָרְעֵב" (משלי ו), שאין לבוזת את פושעי ישראל כשהם באים בסתר 'לגנוב' מצוות⁸¹.

⁷⁵ פיה"מ פסחים י, ח.

⁷⁶ פיה"מ אבות ה, יג.

⁷⁷ ירושלמי פסחים י, ד.

⁷⁸ פיה"מ מנחות ז, ו.

⁷⁹ תשובה ג, יא (וראה גם פיה"מ סנהדרין יא, ג). בחלק מכתבי חיד העתיקים ישנה גרסה אחרת ברבנו: 'ולפי שהוציא עצמו מן הכלל – כפר בעיקר', והיא מבארת יותר במשמעות זו.

⁸⁰ פיה"מ נגעים ד, יא.

⁸¹ חתימת איגרת השמד.

וטעם הדבר הוא יסוד מיסודות הדת, שה' יתעלה נפרע מבני אדם על החמורות ועל הקלות ונותן שכר על כל דבר שעושים לפיכך צריך האדם לידע שכל עברה שיעשה אפילו הקטנה ביותר נפרעים ממנו עליה, וכל מצוה שיעשה גם הקלה ביותר מקבל עליה שכר טוב. ולכן ירבעם בן נבט (וכן הדומים לו) נפרעים ממנו על עשיית העגלים (– שהיא הכשלת הרבים בעבודה זרה חמורה) ועל ביטול עירובי תבשילין וכיוצא בהן (– מביטול מצוות עשה מדרבנן), ולא יאמר האדם 'קם ליה בדרבה מינה', שאין דבר זה אלא בדיני אדם בעולם הזה⁸². ועוד, שמה שנאמר בתורה על הקב"ה "לא יקח שחד" (דברים י), כוונתו שאין הקב"ה לוקח שוחד הפעולות הטובות. כגון שיעשה האדם אלף טובות ורעה אחת – אינו מנקה לו יתעלה אותה העברה בגלל רוב טובותיו ויחשוב לו אלף טובות פחות טובה או פחות טובות, אלא נתבע להיענש על זו ומקבל שכר טוב על אלו. נפרע מן הצדיק הגדול אפילו על דבר קטן, וגומל לרשע הגמור אפילו על מצוה קטנה⁸³. לכן יש חשיבות לכל מצוה קטנה שהרשע רוצה לעשותה כראוי ועלינו לעודדו בכך.

היה שם – היינו צריכים לומר לי ולא לך, אילו היית שם⁸⁴, אלא שנוקטים לשון נקיה בביטויים קשים, כדי שלא יישמע כאמירה המופנית אל האדם הנוכח עמנו⁸⁵.

לא היה נגאל – לא היה ראוי להיגאל משם⁸⁶, כי הוציא עצמו מן הכלל, והכלל הוא שנגאל ויוצא⁸⁷.

תָּם, מַה הוּא אוֹמֵר? מַה זֹאת. וְאָמַרְתָּ אֵלָיו: בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ יְהוָה, מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים.

⁸² איגרת השמד ג–ד עמ' קיג, קיח–קיט.

⁸³ פיה"מ אבות ד, כח.

⁸⁴ ראה ירושלמי פסחים י, ד: 'אילו היה אותו האיש במצרים...'

⁸⁵ שבועות לו א. "המכנה בעריות, שהופכן ללשון נסתר (–גו שלישי) במקום הנוכח (–גו שני), ואומר במקום אביך ואמך ואחותך, אביו ואמו ואחותו" (פיה"מ מגילה ד, ז).

⁸⁶ ירושלמי שם.

⁸⁷ וסימן לדבר: "ומהן חמישה דברים הן נועלין דרכי התשובה בפני עושיהן... הפרש מן הציבור – לפי שבזמן שיעשו תשובה, לא יהיה עמקן ואינו זוכה עמקן בזכות שעושיין..." (תשובה ד, ב). אף על פי שבאופן עקרוני אף אחד לא מונע ממנו לעשות תשובה לבדו.

תם – טיפש⁸⁸.

ממצרים, מבית עבדים – 'בית עבדים' הוא המהות הרוחנית והפונקציה האוניברסלית של המיקום הפיזי 'מצרים'⁸⁹. לכן ההוצאה אינה רק הוצאה פיזית אלא גם הוצאה 'נפשית', כלומר ניהולם והנהגם בתהליך מסוים שיהפוך את נפשם מנפש של עבדים לנפש של בני חורין, חופשיים ועצמאיים. מְהִיּוּתָם עבדי פרעה, לְהִיּוּתָם עבדי ה'. וכך דקדקה התורה לחלק: "המוציא אתכם מארץ מצרים, וְהִפְדֶּךָ מִבֵּית עֲבָדִים" (דברים יג) – ממצרים מספיקה יציאה כי זה מיקום גיאוגרפי פיזי, אבל מבית עבדים צריך להיפדות ולהשתחרר. היציאה הפיזית אינה זהה ליציאה הנפשית⁹⁰. וכך גם במטבע שתיקנו לנו חכמים: "על שהוצאתנו מארץ מצרים, ופדיתנו מבית עבדים"⁹¹.

וּשְׂאִינּוּ יוֹדְעַ לְשֹׂאֵל – אֶת פֶּתַח לוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: וְהִגְדַּת לְבָנֶיךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר, בְּעִבּוֹר זֶה עָשָׂה יְהוָה לִי, בְּיִצְאֹתִי מִמִּצְרָיִם.

פתח לו – אמור לו מעצמך⁹², לא כתשובה על שאלה מצדו.

בעבור זה – לבן כזה אומרים רק את הסיפור הבסיסי שאפשר להמחישו (ולא רעיונות מופשטים): "בני, כולנו היינו עבדים כמו שפחה זו או כמו עבד זה במצרים, ובלילה הזו פדה אותנו הקדוש ברוך הוא ויצאנו לחירות"⁹³.

וְהִגְדַּת לְבָנֶיךָ. יְכוּל מְרֹאֵשׁ הַחֲדָשׁ? תְּלַמּוּד לֹמַר בַּיּוֹם הַהוּא. אִי בַּיּוֹם הַהוּא, יְכוּל מִבְּעוֹד יוֹם? תְּלַמּוּד לֹמַר: בְּעִבּוֹר זֶה. לֹא אָמַרְתִּי, אֵלֹא בְּשָׂעָה שֵׁשׁ מִצָּה וּמְרוֹר מִנְחִים לְפָנֶיךָ.

⁸⁸ ירושלמי שם. וראה חמץ ומצה ז, ב.

⁸⁹ נעיר בקצרה שמערים שעברו תחתם גם עמים אחרים, ושלמעשה אפילו אורחי מצרים עצמם היו עבדים לפרעה, מאז שמכרו את עצמם ליוסף ולפרעה בימי הרעב.

⁹⁰ כבר הזכרנו לעיל על 'עבדים חיינו'. וראה מזה"ג, לב על טבע העבד.

⁹¹ סדר התפילה, נוסח ברכת המזון.

⁹² חמץ ומצה ז, ב. סהמ"צ עשה קנו.

⁹³ חמץ ומצה שם.

מִתְחִלָּה, עֹבְדֵי עֲבֹדָה זָרָה הָיוּ אֲבוֹתֵינוּ,

מתחילה – הדורות לפני בואו של אברהם⁹⁴, ובייחוד תרח עצמו⁹⁵. אך ניתן לומר שזו לשון נקייה, כי גם באורך שהותנו ממצרים למדו אבותינו ממעשיהם ורוב העם (פרט לשבט לוי) נכשל בעבודה זרה, עד ש"כמעט קט היה והעיקר ששתל אברהם נעקר, וחזרין בני יעקב לטעות העמים ותעייתם"⁹⁶.

יעקב אבינו, שידע שזו תהיה נקודת תורפה לעתיד לבוא בשהותם במצרים, בחר להדגיש נושא זה לפני הסתלקותו: "מסורת היא בידינו שבשעה שקיבץ יעקב אבינו את בניו במצרים בשעת מיתתו, ציוו וזירזם על ייחוד השם ועל דרך ה' שהלך בה אברהם ויצחק אביו, ושאל אותם ואמר להם: בְּנֵי, שְׂמָא יֵשׁ בְּכֶם פְּסוּלַת מִי שְׂאִינוּ עוֹמְדֵי עִמִּי בִּיחּוּד אֲדוֹן כָּל הָעוֹלָם? כְּעִנְיִן שְׂאֵמֵר לָנוּ מִשֶּׁה רַבְּנוּ: 'פֶּן יֵשׁ בְּכֶם אִישׁ אוֹ אִשָּׁה וְאִוֹ מִשְׁפָּחָה אוֹ שְׁבֵט אֲשֶׁר לְקָבוּ פְּנֵה הַיּוֹם מֵעַם ה' אֱלֹהֵינוּ, לְלַכֵּת לְעַבֵּד אֶת אֱלֹהֵי הַגּוֹיִם הָהֵם, פֶּן יֵשׁ בְּכֶם שְׂרֵשׁ פְּרָה רֵאשׁ וְלַעֲנָה' (דברים ט). ענו כולם ואמרו לו: 'שָׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד' (דברים ו), כלומר שמע ממנו (– מאיתנו) אבינו ישראל: ה' אלהינו ה' אחד! פתח הזקן ואמר: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד!"⁹⁷

וְעַכְשָׁיו קִרְבָּנוּ הַמְּקוֹם בְּרוּךְ הוּא לְעֲבוֹדָתוֹ.

קרבתנו לעבודתו – "בחר ה' בישראל לנחלה, הכתירן במצוות, והודיעם דרך עבודתו ומה יהיה משפט עבודה זרה וכל הטועים אחריה"⁹⁸. אמנם "לא היה זה מפני שאנו זְכָאִים לכך, אלא שהיטיב לנו בגלל מה שקדם לאבותינו מידיעתו ומשמעתו, כאמרו 'לֹא מִרְבָּכֶם מִכָּל הָעַמִּים חָשַׁק ה' בְּכֶם וַיִּבְחַר בְּכֶם כִּי אֶתֶם הִמְעַט מִכָּל הָעַמִּים, כִּי מֵאַהֲבַת ה' אֶתְכֶם וּמִשְׁמֵרוֹ אֶת הַשְּׁבָעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְתֵּיכֶם הוֹצִיא ה' אֶתְכֶם בְּיַד חֲזָקָה וַיַּפְדֶּךָ מִבֵּית עַבְדִּים

⁹⁴ פיה"מ פסחים י, ד.

⁹⁵ חמץ ומצה ז, ד. (ויודע שתרדח לא היה סתם עובד לאליל מסוים אלא שהיה גם מוֹסֵר צִלְמִים ולשון רבים...) לכל דורש. בראשית רבה לח, יג.

⁹⁶ עבודה זרה א, ג. שו"ת סי' רעג.

⁹⁷ קרית שמע א, ד.

⁹⁸ עבודה זרה א, ג.

מיד פָּרְעָה מֶלֶךְ מִצְרַיִם (דברים ז')⁹⁹, ולכן נפרט קצת מפעולותיו של אברהם אבינו בכך¹⁰⁰: כאשר גדל 'עמודו של עולם' ונתברר לו שישנו אלוה נבדל שאינו גוף ולא כוח בגוף, ושכל אלה הכוכבים והגלגלים הם מעשי ידיו – הבין אפסות אותם ההבָּלִים אשר נתחנך עליהם, וגם החל לסתור שיטת עובדיהם (עובדי הכוכבים והגלגלים) ולבאר להם את החסרונות והקלקולים שבהשקפותיהם על ידי הוכחות שכליות ובסבלנות, ופרסם את ההיפך משיטתם, תוך השפעה על בני אדם ומשיכתם לעבודת ה' באמצעות מעשי חסד כלפיהם, וקרא בשם ה' אל עולם, שהיא קריאה הכוללת את מציאות ה' ואת חידוש העולם מאת אותו האלוה.

ואין ספק שכאשר חלק אברהם אבינו עליו השלום על שיטתם הרוחנית דתית של כל בני האדם, היו מקללים ומבזים אותו ומזלזלים בו אותם התועים. וכיון שסבל את כל זה בשל אמונתו בה' יתעלה, והעדיף את האחיזה באמת על פני כבודו ונחיתו, נאמר לו יִאֲבָרְכָה מְבַרְכֶיךָ וּמְקַלְלֶיךָ אָאֵר, וּנְבָרְכֻךָ בְּךָ כֹּל מְשַׁפְּחֵת הָאָדָמָה (בראשית יב). והיה תכלית עניינו – סוף, אחרית) מה שאנו רואים היום מהסכמת רוב אנשי תבל לרוממו ולהתברך בזכרו, עד שאפילו מי שאינו מזרעו מתהדר בייחוס משפחתי אליו (כלומר גם מי שאינו מצאצאיו הביולוגיים שואף להיות ממשיך רעיוני שלו ומדַּמָּה שהולך בדרכיו), ואין חולק על שיטתו באחדות האל או בלתי יודע את גדולתו, אלא שאריות אומות נידחות.

שְׁנֵאמַר: וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל כָּל הָעָם, כֹּה אָמַר יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, בְּעֵבֶר הַנְּהַר יֵשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם, תֵּרַח אָבִי אֲבִרָהָם וְאָבִי נַחֲוֹר, וַיַּעֲבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים. וְאָקַח אֶת אֲבִיכֶם אֶת אֲבִרָהָם, מֵעֵבֶר הַנְּהַר, וְאוֹלַךְ אֹתוֹ בְּכָל אֶרֶץ כְּנָעַן, וְאַרְבָּה אֶת זֶרְעוֹ, וְאַתָּן לֹו אֶת יִצְחָק. וְאַתָּן לְיִצְחָק אֶת יַעֲקֹב וְאֶת עֵשָׂו. וְאַתָּן לְעֵשָׂו אֶת הַר שְׁעִיר לְרִשְׁתּוֹ אוֹתוֹ, וַיַּעֲקֹב וּבָנָיו יָרְדוּ מִצְרַיִם.

ויעבדו אלוהים אחרים – הדרות הראשונים הללו היו בעלי השקפות שגויות ורעות המטרידות את האדם מכל מה שמועיל בשתי השלמויות (שלמות הנפש בסבירתה דעות

⁹⁹ איגרת תימן א עמ' יט.

¹⁰⁰ מזה"נ ג, כט.

והשקפות נכונות אמתיות; ושלמות הגוף בתקינות מצביו, ליחיד ולציבור¹⁰¹, כלומר השקפות שהרחיקו את המחשבה האנושית מלחקור בהבנת דברים מושכלים או מלעשות מעשה מועיל, אלא אדרבה משקיעות את האדם בדברי הזיות. והן אשר בעבר חונכו בהם אבותינו וזקנינו, ועליהן אמרו נביאי האמת: זאתי התוהו אשר לא יועילו הָלְכוּ¹⁰², כלומר אחרי השקפות בלתי נכונות ומעשים בלתי מועילים אשר כילו ימי בני אדם בתוהו והבל¹⁰³.

תרח אבי אברהם ואבי נחור – אברהם ונחור הם המייצגים של מה שיצא מתרח: יש מי שכפר בדרכו ונדבק בדת האמת, ויש מי שהמשיך דרכו בעבודה זרה¹⁰⁴.

את אביכם את אברהם – אין הוא רק אב ביולוגי אלא גם אב רוחני, כלומר "הוא אב לזרעו הכשרים ההולכים בדרכיו, ואב לתלמידיו וכל גר שיתגייר"¹⁰⁵.

ואולך אותו... – עצם ההליכה והפסיעה בארץ ישראל יש לה מעלה גדולה: "...אמרו חכמים, כל השוכן בארץ ישראל, עוונותיו מחולין, שנאמר וְכָל יֹאמֵר שְׂבָן חֲלִיתִי, הָעַם הַיֵּשֵׁב בָּהּ נִשְׂא עֹץ (ישעיה לג). אפילו הלך בה ארבע אמות, זוכה לחיי העולם הבא. וכל הקבור בה נתכפר לו, וכאילו המקום שהוא בו מזבח כפרה, שנאמר וְכִפֵּר אֶדְמָתוֹ עִמּוֹ (דברים לב)¹⁰⁶.

אמנם מושג ההליכה מושאל בפסוקי המקרא גם להפצת דבר מסוים והתפשטות הופעתו במציאות (אף על פי שאינו גוף כלל)¹⁰⁷, ובענייננו, יש ללמוד לפי זה שההליכתו זו של אברהם אבינו לא הייתה טיול סתמי, אלא הכוונה בביטוי זה הוא לתיאור פעולתו של

¹⁰¹ מוה"נ ג, כז.

¹⁰² 'הלחמה' של שני פסוקים משמואל א יב, כא וירמיה ב, ח.

¹⁰³ מוה"נ ג, כט; ושם מט.

¹⁰⁴ ראב"ם על הפסוק: "אֱלֹהֵי אֲבְרָהָם וְאֱלֹהֵי נְחֹר וְשֵׁטֶן בְּיַמֵּינוּ, אֱלֹהֵי אֲבִיהֶם, וַיִּשְׁבַּע יַעֲקֹב בְּפָחַד אֲבִיו יַעֲקֹב" (בראשית לא).

¹⁰⁵ שו"ת ס' רצג. ובפיה"מ ביכורים א, ד: 'אמר ה' לאברהם 'כי אב המון גוים נתתיך', אמרו (חכמים):, לשעבר היית אב לארס, עכשיו אב לכל העולם כולו; ולפיכך אפשר לכל גר לומר 'אשר נשבע ה' לאבותינו', מפני שאברהם אב לכל באי העולם, לפי שלימדס האמונה והדת". ובהלכה (ביכורים ד, ה) בואר שהכוונה שהוא "אב כל העולם כולו **שנכנסין תחת כנפי השכינה**", ולא לכל הגויים סתם.

¹⁰⁶ מלכים ומלחמות ה, יא.

¹⁰⁷ מוה"נ א, כד.

אברהם ההפצת ייחודו של ה' אל עולם בקרב תושבי הארץ¹⁰⁸, והנחיית בני האדם לאהבתו¹⁰⁹. ונקט הכתוב 'ואולך', לרמוז שלא רק אברהם הלך מעצמו אלא מבחינה מסוימת גם ה' הוליכו, כלומר הליכותו של אברהם אבינו בצדיקות¹¹⁰ (כלומר בבחירתו החופשית), הייתה בהתאם לתכנית האלוהית להשלמת כללות האנושות.

ירדו – הושפלה גדולת מעלתם¹¹¹ (שהוצרכו לצאת מארץ ההבטחה האלוהית, אל ארץ שמעשיה מקולקלים מכל הארצות¹¹²).

ויש בתורה פסוקים שאף על פי שהכוונה בהם לעניין מסוים, נכלל בהם גם רמז לעניין אחר. וכאן בביטוי 'ירדו מצרים' נכלל עוד שהלכו למלא את הכוונה האלוהית להתעכב שם מאתיים ועשר שנים, שנרמזו בדברי יעקב לבניו 'ירדו שמה', שמניין רד"ו הוא מאתיים ועשר¹¹³.

ברוך שומר הבטחתו לישראל עמו, ברוך הוא.

שְׁהַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא מְחַשֵּׁב אֶת הַקֶּץ, לַעֲשׂוֹת כְּמוֹ שְׂאֵמֵר לְאַבְרָהָם אָבִינוּ בֵּין הַבְּתָרִים, שְׁנֵיאָמֵר: וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם, יָדַע תְּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם, וְעֹבְדוּם וְעָנּוּ אוֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה. וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנִכִי, וְאַחֲרָי כֵן יֵצְאוּ בְּרִכְשׁ גָּדוֹל.

קץ – סוף (מבטא את התמלאות הרצון האלוהי בתהליך המוביל למטרה או לשלמות מסוימת בציר הזמן ההיסטורי. תהליך ההגעה למטרה תלוי בכמה גורמים ובדרך כלל הוא יכול להתקצר ולהתארך לפי מעשי בני האדם)¹¹⁴.

¹⁰⁸ עבודה זרה א, ג.

¹⁰⁹ מוה"נ ג, נא.

¹¹⁰ כמילוי צו ה', שהרי נעטווה 'קום התחלה בארץ לארצה וירדקה, כי לך אָתְנָה" (בראשית יג).

¹¹¹ "אם הושפלה מעלת האדם אומרים 'ירד'... כאשר האדם פונה במחשבתו כלפי דבר פחות מאוד, אומרים שהוא 'ירד'..." (מוה"נ א, ו).

¹¹² מלכים ומלחמות ה, ח.

¹¹³ איגרת תימן ג עמ' מח.

¹¹⁴ כעולה מכלל מדברי רבנו בכמה מקומות, ביניהם על דברי המשנה בעריות (ב, ט): "הוא (רבי עקיבה) היה

מחשב את הקץ – בודק האם מעשיהם של בני האדם מאפשרים את הבאת ה'קץ' בזמן נתון. ודקדקו מסדרי ההגדה להדגיש שדווקא 'הקב"ה מחשב', אבל אנחנו לא. כלומר כיון שנושאים כאלה "אין שוקלין אלא בדעתו של אל דעות"¹¹⁵, נאסר עלינו לחשב את הזמן המדויק, אלא יש להאמין בכללות הדבר ולחכות לו, יבוא מתי שיבוא¹¹⁶. כך נצטוונו למשל בנוגע לביאתו של המלך המשיח: "להאמין ולאמת שיבוא ואין לומר שהתאחר: 'אם יתמקמה חכה לו' (תבוק ב). ואין לקבוע לו זמן, ולא לפרש את המקראות כדי להוציא מהן זמן בואו, אמרו חכמים: 'תפוח דעת'¹¹⁷ של מחשבי קצין' (סנהדרין צו). ולהאמין בו מן הגדולה והאהבה ולהתפלל לבואו בהתאם למה שנאמר בו על ידי כל נביא, ממשח ועד מלאכי"¹¹⁸.

חישוב הקץ (ושגיאה בו) עלול לגרום לאסונות: "אפילו הקץ אשר ביאר ה' זמנו כלומר גלות מצרים, והוא אמרו 'עֲבָדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה' (בראשית ט) – לא נודעה אמתתו ואירע בו קושי: (א) אנשים חשבו אז שהם ארבע מאות שנה מעת שיִרד יעקב למצרים; (ב) ואנשים חשבו שהם מתחילת השעבוד שהיא שנת שבעים אחר שיִרד יעקב למצרים; (ג) ואנשים חשבו שהוא מעת שהיה הדיבור הזה והוא מעמד בין הבתרים, וכאשר שָׁלְמו ארבע מאות שנה למעמד בין הבתרים יצאו ממצרים מקצת ישראל שלושים שנה לפני שעמד משה, וחשבו שכבר שָׁלְמָה הגלות, ונשמדו והרגום המצרים ונתחזק שעבודם. כך הודיעונו חכמים ז"ל היודעים את דברי ימי האומה, ועל אותם שדימו את הגאולה ונפלו

אמר: האב זוכה לבן בנוי ובכוח ובעושר ובחכמה ובשנים, ובמספר הדורות לפניו והוא הקץ, שנאמר 'קרא דורות מראש' (ישעיה מא) – אף על פי שנאמר 'עֲבָדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה' (בראשית טו), ונאמר 'דוד רביעי ישובו הנה' (שם)". וכתב רבנו שם בפירושו ש"זמן הקץ חוזר למספר התולדות נוסף למנין השנים, כך שנגזר מלפניו יתעלה שאחר כך וכך אנשים אחד מוליד את השני, יהיה הדבר אשר הבטיח בו, וכמו שלמד מן הקץ שנתן ה' לאברהם, אף על פי שהוא מספר שנים ארבע מאות שנה, החזירו למנין האנשים ואמר 'דוד רביעי ישובו הנה', וכך היה, לפי שקחת מיורדי מצרים, ומשה מיוצאי מצרים, ובני משה נכנסו לארץ אשר ירד ממנה קחת והם דור רביעי לקחת, לפי שמה שאמר יתעלה 'דוד רביעי ישובו הנה' אינו מתחיל אלא מזמן שיצאו מארץ ישראל כלומר ירדתם למצרים שנאמר 'שובו הנה', כאילו אמר מזמן שיצאו מן הארץ הוּו עד ארבעה דורות ישובו אליה".

¹¹⁵ תשובה ג, ב.

¹¹⁶ מלכים ומלחמות יב, ב.

¹¹⁷ וזו קללה שיכזיב ה' את הברזר שלהם ויקלקל מועצותיהם, מפני שהם מכשילים את ההמונים ומטעים אותם כאשר מגיע אותו הזמן ולא בא (איגרת תימן ג עמ' מא).

¹¹⁸ פיה"מ סנהדרין י, א.

אמר דוד ע"ה 'בְּנֵי אֲפָרַיִם נוֹשְׁקֵי רוּמֵי קִשֶׁת הִפְכוּ בְּיָוִם קְרָב' (תהלים עה). (ד) והקין האמתי היה ארבע מאות שנה מעת שנוֹלַד יצחק שהוא זרע אברהם, כאמרו יתעלה: 'כִּי בִיצְחָק יִקְרָא לְךָ זֶרַע' (בראשית כא), ואמר יתעלה: 'וְיָדַע תִּדְעוּ כִּי גֵר יִהְיֶה זֶרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעַבְדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה, וּבִתְוֹךְ הַגֵּרוֹת יִמְשְׁלוּ עֲלֵיהֶם וַיִּשְׁעַבְדוּם וַיַּעֲנִימוּ, כֹּךְ הוּא פִירוּשׁ הַפְּסוּק. והנה ה'אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה' לַגֵּרוֹת לֹא לַעֲבָדוֹת, וְלֹא נִתְבָּאָר זֶה עַד אֲשֶׁר שָׁלַח אֶת הַנְּבִיא הַגְּדוֹל"¹¹⁹.

ולכן כשנאלץ רבנו לנקוט בדרכם של חכמים רבים ולחשב את הקין מפאת דרישת העם הנִמְק בגלות המיִיאֶשֶׁת, הוֹדִיעַ רַק עַל מְסוֹרֶת כְּלָלִית שֶׁל זְמַן הַתְּחַלְתוֹ שֶׁל תְּהַלִּיךְ 'חֲזֹרֶת הַנְּבוּאָה', וְלֹא כֹתֵב מִתִּי יַעֲמוּד אִישׁ נְבִיא מִמֶּשׁ, וְלֹא שִׁיעַר זְמַן עֲמִידַת מֶלֶךְ הַמְּשִׁיחַ וְכוּי"ב, מִפְּאֵת הַאִיסוּר הַתּוֹרֵנִי וּמִפְּאֵת חוֹסֵר הַיְכוּלַת הַמַּעֲשִׂית לְשַׁעַר¹²⁰.

בין הבתרים – כלומר במחזה הנבואי¹²¹ המכונה 'מעמד בין הבתרים'.

גֵר יִהְיֶה זֶרַעךָ... וְעַבְדוּם וְעָנּוּ אוֹתָם – אִם כֵּן מִי שִׁיתְקִיִּים בּו הַיַּעֲוֹד הָאֱלוֹהִי וַיִּשְׁתַּעַבְדוּ בּו בַּמִּצְרַיִם, מוֹכִיחַ בְּכַךְ שֶׁהוּא הוּא זֶרַעוֹ הָאֱמֵתִי שֶׁל אֲבִרָהם (כְּלוֹמֵר לְהוֹצִיא אֶת יִשְׁמַעֲאֵל וְעִשָׂו)¹²².

ארבע מאות שנה – כדלעיל: זרעו יהיה גֵר (-שוהה בארץ לא לו) ארבע מאות שנה, ומתוכן מספר מסוים של שנים יהיו בעיניו ושעבוד.

וגם את הגוי – גזרת 'עַבְדוּם וְעָנּוּ אוֹתָם' נְגִזְרָה עַל הָאוֹמָה הַמִּצְרִית בְּאוֹפֵן כְּלָלִי. לְכֵן נֶעֱנַשׁ כָּל אִישׁ מִצְרִי פְרָטִי שֶׁהִרְשִׁיעַ, כִּי זֶה הִיָּה בְּבַחֲרֵתוֹ¹²³, אֲבָל הָאוֹמָה הַמִּצְרִית נֶעֱנַשָּׁה רַק עַל מֵה שֶׁהִגְזִימָה מֵעַל שִׁיעוֹר הַגְּזֵרָה הָאֱלוֹהִית – 'כִּי בְּדָבָר אֲשֶׁר זָדוּ עֲלֵיהֶם' (שמות יח)¹²⁴, שֶׁהָרִי אֵין זֶה מִן הַצַּדִּיק לְהַעֲנִישׁ עַל דְּבַר שֶׁאֵין בַּחֲרִיהַ חוֹפְשִׁית בְּעִשְׂיָתוֹ אֲלֵא מוֹכְרָחִים עֲלָיו.

¹¹⁹ איגרת תימן ג עמ' מ-מא.

¹²⁰ איגרת תימן ג עמ' מח-מט.

¹²¹ מוח"נ ב, מה; איגרת תימן עמ' מא.

¹²² פיה"מ נדרים ג, ט.

¹²³ תשובה ספ"ו. פיה"מ הקדמת אבות פ"ח.

¹²⁴ ראב"ם שמות יח, יא: 'ואפשר שתהיה כוונתו של ענין זה, כי עונשם של המצרים בכל מה שנענשו היה בסיבת צדקו יתעלה, וכלומר מפני שהוסיפו (-זאדו, בערבית) עליהם ברשע, לכן חרץ צדקו יתעלה שבא עליהם מה שבאוי. וכעין דברי הנביא: 'וְיִקְרָא זָדוֹל אֲנִי קָצַף עַל הַגּוֹיִם הַשְּׂאֲנִיטִים, אֲשֶׁר אֲנִי קָצַפְתִּי מֵעַט וְהִקְמָה עָוְרוֹ לְרַעְדָּה' (זכריה א).

דן אנוכי – מעניש¹²⁵.

היא שְׁעַמְדָה לְאַבוֹתֵינוּ וְלָנוּ. שְׁלֵא אֶחָד בְּלָבָד עֲמַד עָלֵינוּ, אֵלֵא בְּכָל דוֹר וְדוֹר עוֹמְדִים עָלֵינוּ לְכַלּוֹתֵנוּ, וְהַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מְצִילֵנוּ מִיָּדָם.

היא – ההבטחה השמורה¹²⁶.

עומד, עומדים – קמים ומתייצבים. השימוש בשורש עמ"ד מבטא טוב יותר את הקביעות וההמשכיות (של מגמתם לכולתנו), ולא רק את הפעולה הראשונית החד פעמית המתבטאת בשורש קו"ם. [אע"פ שהשורשים זהים במשמעותם, עמידה מבטאת יותר 'סטטיות' והמשכיות מאשר קימה]¹²⁷.

לכולתנו – כילוי גופני ('עניוי'); וכילוי דתי-רוחני-נפשי ('שמד')¹²⁸.

בכל דור ודור... מצילנו מידם – שלא רק שאנחנו נושעים, אלא הם אף נענשים¹²⁹: "כבר הבטיח ה' יתעלה לאבינו יעקב כי בניו אף על פי שיכניעום האומות וינצחום הרי הם הקיימים אחריהם, התמידיים בלעדיהם, אמר יתעלה 'זְהִיָּה זְרָעָךָ כְּעֵפֶר הָאָרֶץ...' (בראשית כח), כלומר כי על אף היותם מושפלים כעפר מדרך לכל – סוף יִגְבְּרוּ וינצחו. ועוד על דרך המשל, כמו שהעפר לסוף 'עולה על דורכו' ונשאר בלעדיו (-בקבורת המת). וכבר ביאר ישעיה ע"ה והודיענו בשם ה' כי האומה הזו בזמן הגלות, כל מי שזמם לה מזימת כפייה ואונס יעלה הדבר בידו ויתאפשר לו, אך לסוף יושיענה ה' ויסיר יסוריה וצער..."¹³⁰

¹²⁵ פיה"מ הקדמת אבות פ"ח.

¹²⁶ איגרת תימן א עמ' כה: "כך **הבְּטַחְתֵּנוּ** מאת ה' לעולם, שאין לך דור שלא יארע בו שמד ועינויים, **וה' מסלקם**. אמר דוד מלך ישראל ברוח הקודש בלשון האומה בתארו השתלטות העמים עליה מראשית היותה, ושהם עם זאת לא יוכלו לעולם להשמידה על אף גודל הייסורים שייסרוה בהם מן השמדות והגזרות, אמר: 'רַבַּת צָרוֹנִי מִנְעוּרֵי גַם לֹא יִכְלֹ לִי' (תהלים קכט)".

¹²⁷ מזה"נ א, יב-יג.

¹²⁸ איגרת תימן הנ"ל: 'שמד ועינויים'.

¹²⁹ ובצדק: "הרחמנות על הרשעים המשחיתים – אכזריות על כל הבריות" (מזה"נ ג, לט); וכעין זה שם א, נד.

¹³⁰ איגרת תימן א עמ' כה-כו (עניין השמדת האויב נזכר לפני הניטוט המובא כאן, בדוגמאות ההיסטוריות שם).

**צֵא וּלְמַד, מֵה בְּקֵשׁ לִבְּן הָאֲרָמִי לַעֲשׂוֹת לְיַעֲקֹב אָבִינוּ. שְׁפָרְעָה לֹא
גָזַר אֵילָא עַל הַזְּכָרִים, וְלִבְּן בְּקֵשׁ לַעֲקוֹר אֶת הַכֹּל, שְׁנֵאמָר: אֲרָמִי
אֹבֵד אָבִי.**

לבן הארמי – שהיה רשע ועובד עבודה זרה¹³¹. והרי היה בנו של נחור, שהמשיך דרכו של תרח בע"ז, כמו שהערנו לעיל.

לעשות ליעקב אבינו... לעקור את הכל – על פי המיקום וההקשר¹³², הכוונה לאיבודו הרוחני, שזה המאבק העיקרי שהיה ביניהם, כלומר נסיונו של לבן לפגוע באמונתו של יעקב¹³³. השימוש בלשון 'עקירה' הוא בהתאם לדימוי שאת העיקר (–יסוד) של הייחוד והאמונה 'שתל' אברהם אבינו באנושות, ולכן כשבא לבן הארמי לבטלו זה נקרא בלשון 'עקירה'¹³⁴.

ארמי אובד אבי – לבן הארמי רצה לאבד את אבי יעקב¹³⁵.

פסוק זה פותח את עיקר פרשת 'מקרא ביכורים', כלומר את נוסח ההודאה שהיה אומר מביא הביכורים למקדש¹³⁶. במצוות מקרא ביכורים יש חיזוק של מידת הענווה, כי האדם עצמו לוקח הסל על כתפיו¹³⁷; ויש בו גם הכרה בחסדי ה' ונְעֻמּוֹ, שידע האדם כי מכלל

¹³¹ מזה"נ ב, מא.

¹³² ב'מתחיל בגנות ומסיים בשבח' של הבחינה הדתית.

¹³³ סימן לדבר: "...שיתוף על ידי לבן בין אל האמת אלהי אברהם ובין עבודה זרה אלהי נחור, והתרחק יעקב ע"ה משיטתו והכריז אמונתו באחדות אלהי יצחק שהוא אלהי אברהם, וכינה אותו יתעלה ב'פחד אביו יצחק' כדי להתרחק מלשון לבן. לפי שאילו היה נשבע ב'אלהי אברהם' שהוא אלהי יצחק ואלהיו ואלהי העולם כולו – היה משמע שהוא נשבע במה שנשבע (בו) לבן והתחיל באלהי אברהם וקיער מלהזכיר אלהי נחור. ולפיכך התרחק יעקב ממשמעות זו לשתי פנים". מפרוש הראב"ם על הפסוק הנ"ל: "אלהי אברהם ואלהי נחור יִשְׁפְטוּ בינינו, אלהי אביהם, וישבע יעקב בפחד אביו יצחק" (בראשית לא).

¹³⁴ "ושתל בלבם העיקר הגדול הזה... וכמעט קט היה העיקר ששתל אברהם נעקר" (עבודה זרה א, ג).

¹³⁵ אונקלוס.

¹³⁶ ביכורים ג, י.

¹³⁷ שם יב: "המביא את הביכורים, יש לו רשות ליתנם לעבדו וקרובו בכל הדרך, עד שמגיע לחר הבית. הגיע לחר הבית, נוטל הסל על כתפו הוא בעצמו ואפילו היה מלך גדול בישראל, ונכנס עד שמגיע לעורה וקורא ועודהו הסל על כתפו: 'הגדתי היום לה' אלהיך, כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו' (דברים כו). ומיריד הסל מעל

עבודת ה' הוא שיזכור ימי מצוקתו בזמן שירווח לו. ועניין זה מודגש בתורה הרבה, "וַיִּכְרַתְךָ כִּי עָבַד הָיִיתָ בְּאַרְצָן מִצְרַיִם..." (דברים ה, טו. טז, יז. יח, יט. כ, כא, כב), לפי שיש לחשוש מן המידות הידועות אצל כל מי שגדל והתחנך בעושר, כלומר מהבעיטה (–ההתפתות אחר היצר) והגאווה, ומהזנחת ההשקפות האמיתיות: "פֶּן תֵּאָכַל וְשָׂבַעְתָּ וּבָתִּים טֹבִים תִּבְנֶה וְיִשְׁבַּתָּ. וּבִקְרָךְ וְצִאֲנָךְ יִרְבֶּן וְכֶסֶף וְזָהָב יִרְבֶּה לְךָ, וְכָל אֲשֶׁר לְךָ יִרְבֶּה – וְרַם לְבָבְךָ וְשִׁכַּחְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ הַמוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים" (דברים ח), ואמר "וַיִּשְׁמַן וַיִּשְׂרֹן וַיִּבְעֹט..." (דברים לב), ומחמת חשש זה ציווה במקרא ביכורים בכל שנה לפניו יתעלה ובמקום שכינתו¹³⁸. אף בליל הסדר אנו משתמשים בפרשה זו כדי להדגיש שני עקרונות אלו: חיוזק מידת הענווה, והכרת חסדי ה' עלינו; עקרונות שלמעשה מובילים את החג כולו, שהרי גם חג הפסח בכללותו מביע זאת: הוא מלמד לקח רעיוני, שהוא זכרון אותות מצרים והשרשתן לדורות, ומלמד גם לקח מידותי 'שיהא האדם זוכר תמיד ימי הרעה בימי הטובה כדי שתגדל תודתו את ה', ותושג לו הענווה ושפלות הרוח¹³⁹.

וַיֵּרַד מִצְרַיִמָּה וַיֵּגֶר שָׁם – מִלְמַד שְׁלֵא יֵרַד לְהִשְׁתַּקֵּעַ אֲלֵא לְגוֹר שָׁם, שְׁנֵאמַר: וַיֹּאמְרוּ אֵל פְּרַעֲה לְגוֹר בְּאַרְץ בְּאֵנוּ, כִּי אֵין מַרְעָה לְצֵאֵן אֲשֶׁר לְעַבְדֶיךָ, כִּי כְבֹד הָרָעַב בְּאַרְץ פְּנֵעוּ, וְעַתָּה יֵשְׁבוּ נָא עַבְדֶיךָ בְּאַרְץ גִּשְׁן.

להשתקע – על פי פשוטו הכוונה לשכון בקביעות¹⁴⁰, אך ביטוי זה משמש לא מעט גם במשמעות של שכחה, כלומר הוא נזהר מ'לשכוח את עצמו' במצרים ולאבד שם את זהותו ואת ייחודו¹⁴¹.

אֵין מַרְעָה לְצֵאֵן אֲשֶׁר לְעַבְדֶיךָ – תכונת רעיית הצאן הייתה מיוחדת לאבותינו,

כתפו ואוחו בשפתיו, והכהן מניח את ידיו תחתיו ומניף, וקורא 'אֲרָמִי אֲבָד אָבִי, וַיֵּרַד מִצְרַיִמָּה...' (דברים כו) עד שגומר, ומניחו בצד המזבחה בקרן דרומית מערבית בדרומה של קרן, וישתחווה ויצא".

¹³⁸ מזה"ג, ג, לט.

¹³⁹ מזה"ג, ג, מג.

¹⁴⁰ שמיטה ויובל ד, כז; מלכים ה, ח.

¹⁴¹ לרונגה: "נמצאו הכל מערימין וישתקע שם עירובי תבשילין" (שביתת יום טוב ו, י); "אבד זכרו ונשתקע שמו" (גירושין יג, כ).

ש'כולנו רועים, מן האב ומן הסב (אברהם ויצחק)¹⁴². גם מנהיגינו היו רועים בפועל (משה, דוד) או נחשבים לרועים¹⁴³.

ישבו נא עבדיך בארץ גושן – הקבטים (-קופטים) המצריים היו עובדים ל'מזל טלה', ולפיכך היו אוסרים את שחיטת הצאן ומתעבים את רועי הצאן¹⁴⁴, ודבר זה הקל על בני ישראל לבקש איזור ישיבה נפרד מהמצרים, מה שסייע לשמירה על אחדותם ועל ייחודם, ועיכב את היטמעותם הגמורה באומה המצרית.

בַּמַּתִּי מָעַט – כְּמוֹ שֶׁנֶּאמַר: בְּשִׁבְעִים נֶפֶשׁ יָרְדוּ אֲבֹתֶיךָ מִצְרִימָה, וְעַתָּה שָׁמַךְ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב.

ככוכבי השמים – להבדיל מהדמיו של ריבוי כ'חול הים' (המסמל צדדים של שפלות), דימוי ה'כוכבים' מסמל מעלה ורוממות, כלומר ישראל היו ככוכבים ביציבותם וברום מעלתם ורוממותם מאחרים¹⁴⁵.

ויהי שם לגוי – מלמד, שהיו ישראל מצינין שם.

מצינינים – 'ציון' הוא סימן¹⁴⁶ (לעתים ציון לשבח¹⁴⁷). כלומר על אף שהיו שקועים וטבועים בהם גוי בקרב גוי, עדיין היו ניכרים וידועים בפני עצמם.

גְּדוֹל [וְ]עָצוֹם – כְּמוֹ שֶׁנֶּאמַר: וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׂרְצוּ וַיִּרְבוּ וַיַּעֲצִמוּ כַּמָּאד מָאד, וְהַתְּמִילָה הָאָרֶץ אֲתָם.

פרו – הולידו בדומה להם.

¹⁴² מזה"ג, לט.

¹⁴³ כמו כן, המלך נקרא רועה (מלכים ומלחמות ב, ו), וכן תלמידי החכמים (שו"ת סי' רעב).

¹⁴⁴ מזה"ג, ג, מו. והראב"ם (בראשית מו, לד) כתב: "ואמר (רב שמואל) בן חפני (גאון) ז"ל, כי המצרים לא היו שונאים (כל) רועי צאן בחטל, אלא את הרועים אותן ונגם **ושחטים מהן**", ושייב דבריו: "וזה הערה יפה".

¹⁴⁵ מזה"ג, ב, כט.

¹⁴⁶ פיה"מ מעשר שני ה, א; שקלים א, א. הל' מעשר שני ונטע רבעי ט, ז.

¹⁴⁷ פיה"מ מקוות ט, ו. "תיקון המלבושים כיער? מתקן מלבושיו תחילה **ומציין עצמו** ומחדר..." (תפילה וברכת כהנים ה, ה; הדיינו שיהיה ניכר במלבושיו שהם מיועדים לתפילה, שיהיו יפים ומכובדים). ואף יש האומרים שאחד הסימנים בהם היו ישראל ניכרים לעצמם הוא לבושם.

וישרצו – הוציאו אל הפועל את כוח ההולדה הטבוע בהם להוליד כמותם, באופן מרובה¹⁴⁸.

וירבו – גדלו בכמות. במספר היחידים, הפרטים¹⁴⁹.

ויעצמו – בחזק (באיכות ובכוח)¹⁵⁰.

ואין כוונת הפסוק ללמד שעם ישראל היו רבים במספרם יותר מהעם המצרי בתחילת השעבוד, ולמעשה גם לא היו כך בזמן היציאה ממצרים. אלא הכוונה לומר שהיו פרים ורבים ביותר, עד שמבלי מעצור חיצוני לפוריות הטבעית, אכן היו יכולים לבסוף לרבות במספרם על המצרים¹⁵¹.

במאוד מאוד – לשון הפלגה והגזמה¹⁵².

וְרַב – כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: רַבְּבָה פְּצֻמַּח הַשְּׂדֵה נְתַתִּיךָ, וְהַרְבֵּי וְהַגְדִּילִי וְהַבְּאִי בְּעֵדֵי עֲדָיִים, שְׂדֵים נִכְנֹו וְשַׁעֲרֵךְ צִמַּח, וְאֵת עֲרֵם וְעָרִיהָ.

נתתיך... – (מתייחס אל בני ישראל בזמן שעבוד מצרים)¹⁵³, שנמשלה ביחזקאל תחילת היווצרותם כאומה לשלבי גדילתה של נערה, מלידתה עד הגעתה לבגרות והיותה ראויה לנישואין.

עדי עדיים – מקושטת בתכשיטים¹⁵⁴. ואפשר לפרש גם: בתכשיט יפה ביותר¹⁵⁵.

¹⁴⁸ סה"מ"צ ל"ת קעז, קעט. אונקלוס בראשית ח, יז.

¹⁴⁹ אונקלוס בראשית יז, כ. איגרת תימן עמ' לב-לג.

¹⁵⁰ אונקלוס, רס"ג. וראה פיה"מ סוטה ט, ה.

¹⁵¹ ראב"ם שמות א, ט.

¹⁵² איגרת תימן ב עמ' לג.

¹⁵³ מזה"נ ג, מו (מכך שהפסוק המקדים 'מתבוססת בדמיך', כוונתו לרם פסח ורם מילה).

¹⁵⁴ פיה"מ שבת ו, ד. עבודה זרה יב, י. ופירוש הכפילות יהיה 'ערויה בעדיים'.

¹⁵⁵ "כלל הוא מכללי הלשון שאין מוסיפין אותו וכל שכן כמה אותות ללא ענין, ושיש מן התוספות מוסיפין אותו לחיזוק ולהפלגה" (פיה"מ נגעים יא, ד). ולפי זה פירוש הכפילות הוא 'בתכשיט של התכשיטים'. ואולי אפשר לפרש גם 'בתכשיטים רבים ויפים'.

שדיים נכוננו... – כתבנית ותואר גוף הגדולים¹⁵⁶. וייתכן שזה דימוי להגעתה לשלב בו היא מוכנה לנישואין: "וְהִנֵּה עֲתִידָה עֵת הַדִּים וְאֶפְרָשׁ כְּנָפַי עֲלֶיךָ... וְהָיִיתִי לִי" (יחזקאל טו).
עריה – איברי הזכרות והנקבות¹⁵⁷ (כלומר כשגם הם חשופים ונראים).

וירעו אותנו המצרים – כמו שנאמר: הבה נתחכמה לו, פן ירבה, והיה פי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שנאינו, ונלחם בנו, ועלה מן הארץ.

א. וירעו אותנו – התנהגו אלינו ברוע יוצא דופן. הגבירו עלינו את השעבוד בזדון וברשע¹⁵⁸, מיררו את חיינו¹⁵⁹.

ב. וירעו אותנו – הפכו אותנו לרעים, קלקלו אותנו. מצבו של עם ישראל הידרדר במצרים מבחינה מוסרית ורוחנית, שהרי האדם מושפע מסביבת החיים בה הוא חי¹⁶⁰, וכל שכן אם סביבה זו היא ארץ מצרים, שמעשי יושביה מקולקלים יותר מכל שאר הארצות¹⁶¹.

ג. וירעו אותנו – החשיבו אותנו כאנשים רעים¹⁶², כי חשבו שנהיה כג'יס חמישי' המצטרף לאויב אם בא מבחוקן, ונמרוד בהם ונגרש אותם ממצרים, בעוד שמראש הצהרנו שאין לנו שאיפות לאומיות, אלא רק 'לגור בארץ פֶּאֶנִי' באופן זמני, 'כי אין מרעה לצאן'.
נתחכמה לו – נעשה להם רעה בערמה, כלומר בעצה ותחבולה¹⁶³. ומכיון שפרעה חָטָא

¹⁵⁶ כלומר מה שמכונה 'סימני בגרות מינית'. קרית שמע ג, יט; שו"ת סי' שלב.

¹⁵⁷ פיה"מ בכורות ו, ה.

¹⁵⁸ "לפי שחטא מעצמו תחילה ותרע לישראל הגרים בארצו" (תשובה ו, ג). "עשו להם עוול מוחלט" (פיה"מ הקדמת אבות פ"ח).

¹⁵⁹ ראה להלן בביאור 'וימררו את חייהם'.

¹⁶⁰ דעות ו, א.

¹⁶¹ מלכים ומלחמות ה, ח. ואמרו חז"ל (מועד קטן יח א) שפרעה שהיה בימי משה, היה בגובה אמה בלבד, אך פרשתקו היה אמה וזרת. ואולי כיוונו לרמזו בזה לקלוקל מידותיו של המלך, שמידת תאונותו הייתה מרובה על מידת אנושיותו, עד שגובה אנושיותו נתמעט לשלש גובה איש אך פרשתקו גדול מפי שלוש (וכל שכן למעב אמתו).
וד"ל.

¹⁶² 'וירעו אותנו', להבדיל מ"וירעו לנו מצרים ולאבתינו" (במדבר כ, טו).

¹⁶³ מזה"נ ג, נד.

מעצמו תחילה והרע לישראל הגרים בארצו – נתן הדין והצדק שתימנע ממנו אפשרות התשובה עד שייפרעו ממנו, לפיכך חיזק הקדוש ברוך הוא את לבו¹⁶⁴.

ויענונו – כמו שנאמר: וישימו עליו שרי מסים למען ענתו בסבלתם, ויבן ערי מסכנות לפרעה, את פתם ואת רעמסס.

ויענונו – ציערו, הכאיבו, גרמו סבל שעלול להזיק¹⁶⁵.

סבלותם – סבל הוא משא או נשיאה¹⁶⁶, ומשמש בהשאלה לעבודה.

מסכנות – מחסנים ואוצרות¹⁶⁷.

ויהנו עלינו עבדה קשה – כמו שנאמר: ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך.

פרך – לשון שבירה והתפוררות¹⁶⁸. 'עבודת פרך' היא עבודה שאין לה קצבה וסוף, כלומר עבודה שאין האדון צריך לה צורך מוגדר, אלא שמחשבתו היא להעביד את הפועל בלבד, שלא יבטל¹⁶⁹. ואכן הציווי בבניית 'ערי המסכנות' מראה שפרעה לא רצה לשעבד אותם בדבר שיש בו צורך יומיומי ותועלת מעשית מידית לבני האדם, אלא סתם להעסיק אותם בבניין מחסנים שיהיו מוכנים לעת מצוא, לאצור בהם דברים אם יהיו בעתיד¹⁷⁰.

ונצעק אל יהוה אלהי אבותינו – כמו שנאמר: ויהי בימים הרבים ההם, וימת מלך מצרים, ויאנחו בני ישראל מן העבודה, ויצעקו ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה.

¹⁶⁴ תשובה 1, ג.

¹⁶⁵ פיה"מ נזיר ט, א; סהמ"צ ל"ת רסב; הל' סנהדרין כ, ו; דעות פ"ו (שלא לענות אמיללים).

¹⁶⁶ פיה"מ קידושין ב, ו; בבא בתרא ט, ה.

¹⁶⁷ אונקלוס, ראב"ם ובדומה למילה מל'ן (בזילוף אותיות) בשפה הערבית.

¹⁶⁸ פיה"מ בכורות ו, א.

¹⁶⁹ עבדים א, ו.

¹⁷⁰ ראב"ם שמות א, יא.

וימת – חלה חולי כבוד¹⁷¹. או: מת המלך הקודם שהיה רשע, אך קם במקומו גם כן מלך רשע, כך שלא הוקל להם¹⁷².

ויאנחו – השמיעו קול על סבלם. אנחה היא קול גניחה קצר המבטא את הצער והדאגה¹⁷³.

ויזעקו – כיון שבני ישראל היו שקועים וטבועים בעבודה זרה (כמו שכבר הזכרנו), היינו חושבים שהזעקה הזו הייתה זעקת כאב בעלמא כלפי עצמם, או אפילו כלפי עבודה זרה חס ושלוש. מלמדים אותנו מסדרי ההגדה (על ידי קישור הפסוקים) כי זעקה זו הייתה מופנית כלפי ה' אלהי אבותינו¹⁷⁴.

וישמע יהוה את קלנו – כמו שנאמר: וישמע אלהים את נאקתם, ויזכר אלהים את בריתו, את אברהם את יצחק ואת יעקב.

נאקתם – נאקה היא הגניחה בשעת הבכי לגודל המכאוב. והיא נשמעת (-מתקבלת) ביותר לפני ה', על דרך הכתוב "לב נשבר ונדכה אלהים לא תבה" (תהלים נא)¹⁷⁵.

ויזכור – והרי אין שכחה לפני כיסא כבודו¹⁷⁶! אלא בא הכתוב לומר שהתגברה הנהגת 'פרטיות השגחתו' עליהם, לפעול עם עם ישראל על פי הראוי להם ממעלתם הרוחנית של אבותיהם, ולא הנהגה על פי מקרי הטבע¹⁷⁷ הראויה להם על פי מעשיהם במצרים.

בריתו – ('ה'הסכם' או 'ה'התחייבות') שנכרתה עם אברהם¹⁷⁸ עם יצחק ועם יעקב (כלומר

¹⁷¹ מזה"נ א, מב. כלומר 'נצטרע והיה שוחט תינוקות ישראל ורוחץ בדמם' (לשון רש"י ממדרש שמות רבה א, לד), ולכן האנחה והזעקה.

¹⁷² ראב"ם על הפסוק.

¹⁷³ שופר סוכה ודולב ג, ב.

¹⁷⁴ שכעין זה בראב"ם: 'מן הסתם צעקה של תפילה אלו יתעלה...'

¹⁷⁵ ראב"ם שמות ב, כד.

¹⁷⁶ ועוד: "העיד על עצמו שלא יעובדו ולא יטשנו, אמר: 'ותאמר ציון יעבני ה', 'וה' שִׁכְחֵנִי, והשיב ואמר: 'הִתְשַׁכַּח אִשָּׁה עוֹלָה מִרְחֹם בֵּן בִּטְנָה... (ישעיה מט). ועל ידי השליח הראשון הודיענו ה' את זה ואמר 'כי אל רחום ה' אֱלֹהֵינוּ לֹא יִרְפָּךְ וְלֹא יִשְׁחִיתֶךָ' (דברים ד). ואמר 'וְיִשָּׁב ה' אֱלֹהֵינוּ אֶת שְׁבוּתֶךָ' (שם ל) (אגרת תימן ג עמ' מז).

¹⁷⁷ מזה"נ ג, יז; ג, נא.

¹⁷⁸ אונקלוס.

עם כל אחד מהם בנפרד), ועתה הגיע הזמן לממש אותה במציאות משתי בחינות: גם להציל את זרעם בזכותם, אך גם להוציא אל הפועל על ידי זרעם את התכלית שאליה כיוונו האבות: הקמת אומה שלמה שיודעת את ה' ועובדת אותו (שתשמש ככלי עיקרי לתיקון אמונת האנושות כולה)¹⁷⁹.

ועוד הדגישה התורה בפירוט הזה, כי הברית שנכרתה עם אברהם היא הברית שנכרתה עם יצחק (כדי להוציא מכללה את ישמעאל), והיא היא הברית שנכרתה עם יעקב (כדי להוציא מכללה את עשו), לומר שרק בזרעו של יעקב מתקיימת הברית¹⁸⁰.

וַיֵּרָא אֶת עֲנֵינּוּ – זֶה פְּרִישׁוֹת דֶּרֶךְ אֶרֶץ. כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וַיַּדַּע אֱלֹהִים.

וַיֵּרָא – היה גלוי לפניו (בדרך 'השגה שכלית', לא בראיית העין¹⁸¹) עיניו על ידי

¹⁷⁹ "שיחא האחד מבני אדם יהיה בידו מהשגת האמת והחשק במה שהשיג, מצב שבו יהיה מדבר עם בני אדם ומתעסק בדברים ההכרחיים לגופו, וכל דעתו באותה שעה מופנית אליו יתעלה והוא לפניו יתעלה תמיד בלבו, והוא עם בני אדם בנגלה... – הרי דרגה זו אינו אומר שהיא דרגת כל הנביאים, אלא אומר אני שהיא דרגת משה רבנו, שנאמר בו 'וַיִּנָּשׂ מִשָּׁה לְבָרְךָ אֵל ה' וְהָס לֹא יִנָּשׂוּ' (שמות כד), ונאמר בו 'וַיְהִי שָׁם עִם ה'' (שמות לד), ונאמר לו 'וַיֵּרָא פָּה עֲמִיד עֲמִיד' (דברים ה), כמו שביארנו מעייני פסוקים הללו. וזו גם דרגת האבות אשר הושג מקרבם לפניו יתעלה עד כדי שהודיע שמו בהם לעולם: 'אֱלֹהֵי אֲבֹרְהָם אֱלֹהֵי יַעֲקֹב וְאֱלֹהֵי יִעֲקֹב שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם, זֶה שְׁמִי לְעֹלָם' (שמות ג).

והושג מהתייחדות דעתם בהשגתו, שכרת עם כל אחד מהם ברית לעולם: 'וְזָכַרְתִּי אֶת בְּרִיתִי וְעָקֹב וְאָף אֶת בְּרִיתִי וְעָקֹב וְאָף אֶת בְּרִיתִי אֲבֹרְהָם אֲבֹרְךָ, וְהָאֶרֶץ אֲבֹרְךָ' (ויקרא כו). כי ארבעה אלו, כלומר האבות ומשה רבנו, נתבארה בהם ההתאחדות בה', כלומר השגתו ואהבתו כפי שהעידו בכך הכתובים. וכן השגתו ה' בהם **וּבִרְעֵם** אחריהם גדולה, והיו עם זאת פעמים מתעסקים בהנהגת בני אדם והגדלת הממון והטיפול ברכוש, וזה לדעתו ראייה שהם בשעת אותם המעשים היו עושים אותם באברייהם לא יותר, ודעתם לפניו יתעלה לא תסור.

ונראה לי עוד, כי אשר גרם הישראות ארבעה אלה כפי תכלית השלמות לפני ה', והשגותו בהם תמידית ואפילו בעת התעסקם בהגדלת הממון, כלומר בעת הרעייה ועבודת האדמה והנהגת הבית, מפני שכל תכליתם הייתה בכל אותם הפעולות להתקרב לפניו יתעלה קרבה כל שהיא, מפני שהייתה תכלית סעייתם – (צעידה והליכה ממושכת לקראת מטרה מסוימת) במציאותם, **המטאת אומה** אשר תדע את ה' ותעבדה: 'כִּי יִדְעֲתֶינּוּ לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְנֶה אֶת בְּנֵי וְאֶת בָּיִתוֹ אֲחֵרָיו וְשִׁמְרוּ דֶּרֶךְ ה' לְעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט, לְמַעַן תָּבִיא ה' עַל אֲבֹרְהָם אֶת אֲשֶׁר דִּבֶּר עָלֶיךָ' (בראשית יח). הנה נתבאר לך כי כל סעייתם הייתה תכליתם מופנית כלפי הפעת ייחוד השם בעולם, והנחיות בני אדם לאהבתו יתעלה, ולפיכך נתיקיימה בידם הדרגה הזו" (מוה"נ ג, נא).

¹⁸⁰ איגרת תימן ב עמ' לג (ואמנם שם עיקר ההתייחסות היא למעלת הדת והתורה, אך המהות אחת היא).

¹⁸¹ מוה"נ א, ד.

המצרים¹⁸².

פרישות דרך ארץ – מניעת תשמיש המיטה¹⁸³.

וידע – נהג עמהם ב'השגחה פרטית' כנ"ל, ולכן החליט רצונו להושיע אותם¹⁸⁴.

**וְאֵת עַמְלָנוּ – אֱלוֹ הַבְּנִים, כְּמוֹ שְׁנַאֲמָר: כָּל הַבֵּן הַיְלֹוד הַיֵּאֲרָה
תִּשְׁלִיכֶהוּ, וְכָל הַבֵּת תַּחֲיוּן.**

עמל – טורח ויגיעה¹⁸⁵.

אלו הבנים – הטיפול בפרנסת המשפחה הוא העיסוק שגזול מהאדם את רוב ככל רכוש¹⁸⁶, זמנו ומרצו¹⁸⁷. וכל שכן כשהאישה מצטערת בצער ההיריון ובסופו של דבר נגזל ממנה היילוד ונלקח למיתה. שאין לך דבר קשה מעשייה ומאמץ שסופו לבטלה וללא יועיל¹⁸⁸ וכפי שאנו מתחננים בתפילה "למען לא ניגע לריק ולא נלד לבהלה"¹⁸⁹.

היאורה תשליכונה... – "פעולות הרע חוזרות על עושיהן, כמו שאמר 'עוונותי ילכדנו אֵת הַרְשָׁע' (משלי ה), ואמר 'בֹּדַר כָּרָה וַיִּחַפְּרֶהוּ, וַיִּפֹּל בְּשַׁחַת יַפְעֹל' (תהלים ז), ואמרו חכמים

¹⁸² מוה"נ א, מח.

¹⁸³ סה"מ"צ ל"ת רסב. ונלמד מפסוק 'אם תענה את בנותי' (בראשית לא).

¹⁸⁴ ראב"ם (ואונקלוס) על הפסוק (שמות ב, כה).

¹⁸⁵ פיה"מ שבת כב, ו. (ולהבדיל מעמל שהוא 'רשע').

¹⁸⁶ סימן לדברי: "יתר מן הראוי לו (לפי ממונו)... (דעות ה, י).

¹⁸⁷ שבהלכות תלמוד תורה (א, ח) הוא נמנה ב'אפילו' האחרון, כלומר שאצלו חקושי למצוא זמן ופניות נפשית ללימוד הוא הגדול ביותר: "...ואפילו בעל אישה ובנים".

¹⁸⁸ "לפי שדרכו של אדם לא יעשה מעשה אלא להשיג בו תועלת או למנוע נזק, ואם לאו הרי יהיו מעשיו לבטלה" (פיה"מ סנהדרין י, א). "...הפעולה אשר תיקרא 'בטלה' היא הפעולה שמתכוון בה פעולה תכלית מסוימת, ולא הושגה אותה התכלית אלא עיב בערה מעכב. ואתה תשמע הרבה אומרים בני אדם 'געתני לבטלה' אם יגע לחפש אדם ולא מצאו, או יגע במסעותיו ולא הרויח במסחרו, ואומרים 'טרחתני בחולה זה הייתה לבטלה' אם לא הושגה הבריאות. וכך כל הפעולות שמבקשים בהן תכליות ולא יושגו אותם התכליות" (מוה"נ ג, כה). "...אם לא תושג לה [לנפש] העזרה [כלומר השכל], הרי תחיה מציאות החכנה אשר בה [בנפש] לקבלת אותה העזרה, לבטלה, וכאילו מציאותה לריק, והוא אמרו 'גם בלא ידעת נפש לא טוב' (משלי יט). כלומר שמציאות נפש שלא הושגה לה עזרה אלא היא נפש בלא דעת – לא טוב" (פיה"מ הקדמת אבות פ"א).

¹⁸⁹ שזה כביכול תכלית כל עבודתנו (עליה אנו מבקשים שם), שיהיה לה פרי והמשכיות.

'במידה שאדם מודד, בה מודדין לו' (משנה סוטה א, ז). וזה דבר הנראה ומצוי בכל זמן ובכל מקום, שכל מי שעושה פעולת רע וממציא מיני העוול והמגרעות – שהוא עצמו יבואהו נזק מאותם הרעות עצמן שהוא המציא, לפי שהוא לימד פעולה שתיעשה לו ולזולתו (וכן כל המלמד מידה נעלה והמנהיג עשיית טובה מן הטובות – הרי תבוא לו תועלת אותה הפעולה, שהרי הוא לימד דבר הנעשה לו ולזולתו). ולשון הכתוב בזה מחובכם מאוד¹⁹⁰, אמר: 'כי פעל אדם ישלם לו' (איוב לד) ¹⁹¹. וכך היה עונשם של המצרים וכפי שביארו המתרגם והמפרשים על הפסוק 'כי בדבר אשר ידו עליהם' (שמות יח): 'ארי בפתגמא דחשיבו מצראי למדן ית ישראל, ביה דנינון' – כלומר שהוא סוף עונשם של המצרים בטביעה במים¹⁹².

וְאֵת לַחֲצֵנוּ – זֶה הַדַּחֲק, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: וְגַם רָאִיתִי אֶת הַלַּחֲץ, אֲשֶׁר מַצְרִים לַחֲצִים אֹתָם.

לחץ, דוחק – הכרת, אונס¹⁹³. [בהקשרים מסוימים נחשב הלחץ כ'הונאה' (ציעור והיזק) בענייני ממון (כלומר במקח וממכר)¹⁹⁴. ולפי זה ניתן לראות את השעבוד גם כעניין ממוני, כלומר כגזלת שווי העבודה של ישראל על ידי המצרים, שעליו גבו ישראל את שכרם ברכוש המצרים ששאלו מהם לפני היציאה¹⁹⁵].

ראיתי – גלוי לפני¹⁹⁶.

וַיִּצְיָאנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם – לֹא עַל יְדֵי מַלְאָךְ, לֹא עַל יְדֵי שָׂרָף, לֹא עַל יְדֵי שְׁלִיט, אֲלֵא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּכַבּוּדוֹ. כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: וְעַבְרַתִּי

¹⁹⁰ 'מחובכם', כי רומז גם שהפעולה **ענמה** תשלם (לא נאמר 'כי כפועל...').

¹⁹¹ פיה"מ אבות ב, ז.

¹⁹² ראב"ם שמות יח, יא.

¹⁹³ גירושין ב, כ (ובפיה"מ מעשר שני ב, ו). 'דוחק' הוא התרגום הארמי של לחץ.

¹⁹⁴ מכירה ספי"ד.

¹⁹⁵ סנהדרין צא א, במעשהו של גביהא בן פסיסא.

¹⁹⁶ מזה"נ א, מח.

**בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלִילָה הַזֶּה, וְהִפִּיתִי כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאָדָם
וְעַד בְּהֵמָה, וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים אֲנִי יְהוָה.**

מלאך – כל הממלא שליחות אלוהית. בין אם הוא נברא רוחני או מופשט, בין אם הוא נברא גשמי מוחשי¹⁹⁷. (וכיוון שכבר נאמר כאן 'שליח', קרוב לומר ש'מלאך' זה הוא רוחני, ואילו ה'שליח' להלן הוא גשמי כלומר אנושי).

שרף – שם אחת מדרגות המלאכים¹⁹⁸.

שליח – משמש גם ככינוי למשה רבנו¹⁹⁹.

בכבודו – באמצעות שכינתו, שהיא אור אלוהי נברא (כדלהלן על 'גילוי השכינה')²⁰⁰.
כלומר לאפוקי 'נבראים' רגילים שהזכיר, כגון מלאך שרף ושליח.

ועברתי – ביטוי מושאל ל"חלונות האור והשכינה שרואים אותם הנביאים במראה הנבואה", כלומר תתגלה בארץ מצרים פעולתה של השכינה²⁰¹.

אני ה' – ביטוי של חיזוק והדגשה למעורבותו הישירה בדבר, ומתוך כך גם לגילוי ייחודו בעולם, כאשר נפרע מעובדי עבודה זרה²⁰².

בְּיַד חֲזָקָה, וּבְזֶרַע נְטוּיָה, וּבְמָרָא גָדֹל, וּבִאֲתוֹת וּבְמִפְתֵּימַי.

**בְּיַד חֲזָקָה – זֶה הַדְּבָר, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: הִנֵּה יַד יְהוָה הוֹיָה בְּמִקְנֶךָ אֲשֶׁר
בְּשָׂדֶךָ, בְּסוֹסִים בְּחֻמְרִים בְּגַמְלִים בְּבָקָר וּבְצֹאן, דָּבָר כְּבֵד כְּבֵד מְאֹד.**

¹⁹⁷ מוה"נ ב, ו.

¹⁹⁸ יסודי התורה ב, ז וּשְׁשׁ הַדְּרָגָה הַפְּרִטִית 'מלאך' היא אחת מתחת לדרגה הפרטית 'שרף'.

¹⁹⁹ כגון הקדמת פיה"מ ובעוד כמה מקומות ווייתכן שרבונו שחי בסביבה מוסלמית השתמש בזה כתגובת נגד כלפיחם, שמכנים את מחמד 'שליח האל').

²⁰⁰ מוה"נ א, כה; שם סד.

²⁰¹ מוה"נ א, כא. אונקלוס.

²⁰² ראה פיה"מ מכות ג, ו; הל' מכירה יד, יח. "ואיכבדה בפרעה – כשהקב"ה נפרע מן הרשעים שמו מתגדל בעולם" (מכילתא דרשב"י יד, ד).

יד חזקה – דימוי על גדולת יכולת פעולתו של הקב"ה²⁰³.

דָּבָר – מיתת מגפה. וניתן גם לפרש שזה מלשון דָּבָר²⁰⁴ או דְּיָבוּר, שכמו שיש דברים שקורים בפועל על ידי אמירה או דיבור, בפתאומיות, כך הַדָּבָר – על ידו יחול המוות פתאום ברצון ה'²⁰⁵.

יָד ה' – הוזכר דימוי זה במכה זו דווקא, כדי להראות שמיתת המגפה הזו הייתה בלי סיבה טבעית גלויה שעלולה לגרום את המוות.

כָּבֵד – קִשָּׁה ומרוֹבָה מן הרגיל (ואכן בסופו של דבר יִנָּמְתָּ פֶלַ מְקָנָה מְצָרִים' (שמות ט)), כדי שלא יחשבו שזו מגפה טבעית²⁰⁶.

וּבְזָרַע נְטוּיָה – זֶה הַחֶרֶב, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמָר: וַחֲרָבוֹ שְׁלוֹפָה בְּיָדוֹ, נְטוּיָה עַל יְרוּשָׁלַיִם.

זרוע נטויה – דימוי המביע את תמידיות יכולתו, שאינה מצויה לסירוגין ולכן גם פוסקת לעתים, אלא היא נמשכת תמיד²⁰⁷. נטויה – מורמת ומוֹנֶפֶת ('מתוחה'²⁰⁸).

חרבו – של מלאך ה', כלומר כוחו של מלאך המוות²⁰⁹.

"אמר רבי שמעון בן לקיש: 'הוא שטן הוא יצר הרע הוא מלאך המוות' (בבא בתרא טז). ..הנה נתבאר לך כי על עניין אחד בעצמו מכנים בשלושה שמות הללו, ושכל הפעולות

²⁰³ ראב"ם שמות ו, 1. מוה"נ א, מו.

²⁰⁴ שהרי על הַדָּבָר נאמר פעמיים 'הַדָּבָר הזה' (שמות ט, ה-1).

²⁰⁵ ראב"ם על הפסוק (וראה גם מוה"נ ג, כג: "...חלות הַדָּבָר, באמרו **רַעַע יְמוּתוֹ** וַחֲצוֹת לִילָה"), וכן שאר ביאורי הפסוק להלן.

²⁰⁶ ראב"ם הנ"ל. ואכן במגפה טבעית לא מתים כולם: "הַדָּבָר פְּשׁוּט בְּפִי כָל אָדָם שֶׁבִשְׁנַת הַדָּבָר זֶה חוּיָה וְזֶה מֵת, וְאִפְשָׁר שִׁימוּתוֹ בְּדָבָר נְעָרִים חֲזֻקִים, וְיִנְעָלֻהוּ הַחֲזֻקִים הַחֲזֻלִים..." (גירושין יג, ז).

²⁰⁷ ראב"ם שמות ו, 1. ורס"ג תרגם 'ממדודה'. ועל אף שמוֹבְנָה הוא מושטת או מתוחה, נראה שיש במשמעה גם אריכות או הימשכות זמן, וגם הראב"ם השתמש במילה זו (והמהדיר העיר לדברי הרמב"ן על הפסוק, שביאר שתחיה ידו נטויה על המצרים עד שיוציא את ישראל ממצרים. ושלא לזה נתכוון הראב"ם).

²⁰⁸ שבת כב, לב; מוה"נ ב, כו. (אבל מתפרש לעתים גם כ'נשען' או פונה ולעד או לכיוון מסוים).

²⁰⁹ תיאור מה שראה דוד במראה הנבואה בעת הַדָּבָר: "וַיֵּשֶׂא דָוִד אֶת עֵינָיו וַיֵּרָא אֶת מְלָאֲכָה ה' עֹמֵד בֵּין הָאָרְצַי וּבֵין הַשָּׁמַיִם, וַחֲרָבוֹ שְׁלוֹפָה בְּיָדוֹ נְטוּיָה עַל יְרוּשָׁלַיִם, וַיִּפֹּל דָוִד וַחֲזֻקִים מְכֻסִּים בְּשִׁקִּים עַל פְּנֵיהֶם" (דברי הימים א כא).

המיוחסות לכל אחד מאלה השלושה הן כולן פעולת דבר אחד. וכך אמרו גם חכמי משנה הראשונים, אמרו: 'תנא, יורד ומתעה, עולה ומשטין, נוטל רשות ונוטל נשמה' (שם)²¹⁰. וייתכן שהרמז בשילוב פסוק זה כאן בהגדה בא לומר שאותו היצר הרע התמיד והקבוע שהחטיא ומשך את פרעה למעשיו הרעים, הוא הוא מלאך המוות שהביא עליו את העונשים²¹¹. במילים אחרות: כיוון שלא גבר פרעה על יצרו בתחילה, ודיבק עצמו בו בתמידות, נמסר בידו להיענש מבלי יכולת לשוב בתשובה ולהיחלץ²¹².

שְׁלוּפָה – מוצאת ממקומה (כלומר מַנְדְּנָה או תַּעֲרָה)²¹³.

וּבְמִרְאָה גְדוֹלָה – זֶה גִּלְוֵי הַשְּׂכִינָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמָר: או הַנִּסָּה אֱלֹהִים לְבוֹא לְקַחַת לוֹ גּוֹי מִקְרֵב גּוֹי, בְּמִסּוֹת בְּאוֹתוֹת וּבְמוֹפְתִים וּבְמִלְחָמָה, וּבִיד חִזְקָה וּבְזִרוּעַ נְטוּיָה וּבְמוֹרָאִים גְּדוֹלִים, כְּכֹל אֲשֶׁר עָשָׂה לְכֶם יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם, בְּמִצְרַיִם לְעֵינֶיךָ.

מורא גדול – מראה, מחזה גדול בחשיבותו ומעלתו²¹⁴.

שְׂכִינָה – 'אור נברא' (אך לא גשמי מוחשי). כינוי לאור ('שפע') האלוהי המתמיד ודבק בדבר מסוים או בעניין מסוים, ועיקר ביטויו הוא בהיראות השגחת ה' עליו כלומר שהנהגת אותו דבר או אותו עניין היא מחוץ לגדרי הטבע הרגילים. וכך אמנם היא ההנהגה האלוהית שמיוחדת לעם ישראל, אך אופן המימוש ועוצמתו תלויים במעשיהם, הטובים הם אם לא²¹⁵.

גילוי שְׂכִינָה – שכל באי עולם רואים את הביטויים המעשיים של אותה 'שְׂכִינָה' השורה

²¹⁰ מוה"נ ג, כב.

²¹¹ "אשר ראה דוד במראה הנבואה בעת הַרְבֵּי הַחֲרִיבוֹ שְׁלוּפָה בְּיָדוֹ נְטוּיָה עַל יְרוּשָׁלַיִם... – אותו העניין עצמו הוא המדובר בו גם במראה הנבואה בַּמְּרִי בְּנֵי יְהוֹשֻׁעַ הַכֹּהֵן הַגְּדוֹל: 'וְהִשְׁטֵן עִמָּד עַל יָמֵינוֹ לְשִׁטְנוֹ' (זכריה ג)... – והוא אשר ראה גם בלעם במראה הנבואה בדרך, בעת אָמְרוֹ לוֹ 'הִנֵּה אָנֹכִי יִצְאָתִי לְשִׁטְן' (במדבר כב) (מוה"נ שס). וכעין מה שצוין לעיל על 'היאורה תשליכיהו' שהעברה היא העונש.

²¹² הלי' תשובה 1, ג; פיה"מ הקדמת אבות פ"ח.

²¹³ שבת יט, ה; גירושין א, יב.

²¹⁴ אונקלוס (ורס"ג תרגם לשון פחד).

²¹⁵ כלל פרטי העניין הובאו בכמה מקומות: מוה"נ א, כה, כז-כה; ב, יב; ג, יז. מאמר תחיית המתים ט עמ' צז-צח.

על עם ישראל ומשיגים זאת בשכלם.

ובאותות – זה המטה, כמו שנאמר: ואת המטה הזה תקח בידך, אשר תעשה בו את האותות.

אותות – סימנים²¹⁶. כלומר מעשה שהוא לא [רק] לצורך עצמו אלא [גם] להעיד ולהורות על דבר אחר, בין היתר על מי שהאות נובע ויוצא ממנו. לעתים קרובות אלו מעשים היוצאים מגדר הטבע²¹⁷. ואם כן יש לדקדק ולשאול, כיוון שעיקרון שינוי הטבע (כגון שעצם אחד הופך לעצם אחר לחלוטין) מושג כבר על ידי אות אחד, שנקבעת בו האמונה ביכולת הבורא, מהי התועלת להוסיף במספר האותות? ונראה, שכיון שהאותות נעשו לעיני קהל רב, מצרים וישראלים²¹⁸, ידע הקב"ה שחכמי מצרים יוציאו לעז על מעשה אות כזה בכשפיהם, כמו שאכן מצאנו 'ויעשו גם הם חרטימי מצרים בלתיקהם בן (שמות ה, יא); או שכיון שישראל יודעים שהמכשפים יכולים לעשות דבר דומה באחיות עיניים, זה יותר ספק אצל מי שאינו מבין. לכן נצרכו מספר אותות מסוגים שונים²¹⁹.

אמנם, כיון שגם ריבוי אותות אינו מספק אמונה ברורה וידיעה גמורה ומחלטת, ועדיין תיתכן הטלת ספק – לכן נעשה מעמד הר סיני, בו ראינו ושמענו אנחנו בעצמנו שה' מדבר עם משה, ושהוא שליחו הנאמן²²⁰.

המטה הזה... תעשה בו – אין זה מקל רגיל, אלא הוא מאותם עשרה דברים שנבראו 'בין השמשות', כלומר בריאתו וקביעת השימוש בו לעשיית הנסים – הוטבעו ממש בסיומם של ששת ימי בראשית, בערב שבת בין השמשות. אמנם גם שאר כל הנסים הוטבעה אפשרותם בששת ימי בראשית, אלא שבהם הוטבעה אפשרות המציאות של כל נס באותו יום בו נברא החלק במציאות שאליו הנס שייך (לדוגמה, ביום השני כשהובדלו המים, ניתן

²¹⁶ פיה"מ ב'לאים ט, י.

²¹⁷ אך לא תמיד. לפעמים עצם המעשה הוא בגבולות הטבע, והאות (או ה'נס') הוא בתזמון שלו או בעוצמה שלו וכד', כמבואר בסוף מאמר תחיית המתים, עמ' צח-צט.

²¹⁸ מוח"נ ב, לה.

²¹⁹ ראב"ם ד, ח. ראב"ם יח, יא.

²²⁰ יסודי התורה ה, ב.

בטבעם שייבקע ים סוף למשה, והירדן ליהושע, אליהו ואלישע. וביום הרביעי כשנבראה השמש, ניתן בטבעה שתעמוד בזמן מסוים, כדבר יהושע אליה²²¹.

ובמפתים – זֶה הַדָּם. כְּמוֹ שְׁנַאמְרָה: וְנָתַתִּי מוֹפְתִים בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ, דָּם וְאֵשׁ וְתִמְרוֹת עֵשֶׂן.

מופתים – 'מופת' היא מילה נרדפת ל'אות'²²². אך נראה שבאה להביע את הפרסום של ה'אות', כהוכחה וראָה לרבים.

דם – ריבוי המצרים ההרוגים.

ונתתי מופתים... – דבר מצוי בסגנון ביטוי הנביאים (בעיקר בדברי ישעיה) הוא, שכאשר רוצים להודיע על פירוק ממשלה או אובדן אומה גדולה, כלומר קריסה של אימפריה, אומרים זאת בלשון שהכוכבים נפלו, והשמים קדרו, והשמש חִשְׁבָה, והארץ נהרסה ורעשה, והרבה בדומה להשאָלות לשוניות אלה, שמביעות ערעור קטסטרופלי של כלל המציאות. אף כאן בדברי יואל, תופעות אלו מתארות את אובדן סנחריב כאשר בא לכבוש את ירושלים, ואולי הפסוק בא גם כלפי העתיד לתאר אובדן גוג על ירושלים בימי המלך המשיח, על אף שלא הזכיר בפרשה זו אלא ריבוי ההרג ושריפת האש ולקיון שני המאורות: "ונתתי מופתים בשמים ובארץ – דם ואש ותימרות עשן. השמש יחפד לחשך והירח לדם, לפני בוא יום ה' הגדול והנורא" (יואל ג, ג-ד)²²³.

דָּבָר אַחֵר: בְּיַד חִזְקָה, שְׁתִּים. וּבְזֵרַע נְטוּיָה, שְׁתִּים. וּבְמוֹרָא גְדוֹל, שְׁתִּים. וּבְאֵתוֹת, שְׁתִּים. וּבְמַפְתִּים שְׁתִּים. אֵלּוּ עֵשֶׂר מִפּוֹת שֶׁהֵבִיא הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמְּצָרִים בְּמִצְרַיִם, וְאֵלּוּ הֵן: דָּם, צְפַרְדֵּעַ, פְּנִים, עֵרֶב, דָּבָר, שְׁחִין, בָּרָד, אֲרָבָה, חֶשֶׁךְ, מַכַּת בְּכוֹרוֹת.
על המצרים במצרים – המכות במצרים חלו על האומה המצרית בלבד. למעשה,

²²¹ פיר"מ אבות ה, ה.

²²² "אות הוא מופת, מופת הוא אות! אלא שדיברה תורה שתי לשונות" (ספרי במדבר פ"ס' כג).

²²³ מוה"נ ב, כט.

עשרה נסים אירעו לאבותינו במצרים²²⁴, דהיינו עשר הצלות מהמכות: "מפורש בתורה בכל מכה מהם, שהייתה במצרים בלבד, חוץ מן הכינים שלא פירש בהן דבר זה, אבל הדבר ידוע שלא ענש את ישראל אלא היו מצויות אצלם ולא הזיקום, וכך פירשו חכמים. אבל השאר הרי מפורש בהן – אמר בדם: 'ולא יָבֹאוּ מִצְרַיִם לְשִׁתּוֹת מַיִם מִן הַיָּאֵר' (שמות ז), משמע שהנוק היה בהם בלבד. ואמר בצפרדע: 'וְעָלוּ וַבָּאוּ בְּבֵיתְךָ וּבְחֲדָרְךָ מִשְׁבָּבֶיךָ וְעַל מִטְתְּךָ... וּבִכְהָ וּבְעַמְךָ וּבְכָל עֶבְדֶיךָ' (שם). ואמר בערוב: 'וְהַפְּלִיתִי בַיּוֹם הַהוּא אֶת אֶרֶץ גִּשְׁן וְאֶשֶׁר עִמִּי עַמִּד עָלֶיךָ, לְבִלְתִּי הָיִית שֵׁם עֲרֹב' (שמות ח). ואמר בַּדָּבָר: 'וּמִמֶּנֶּה בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא מָתוּ אֶחָד' (שמות ט). ואמר בשחין: 'כִּי הִיָּה הַשְּׁחִין בְּחֶרְטָמִם וּבְכָל מִצְרַיִם' (שם). ואמר בברד: 'רַק בְּאֶרֶץ גִּשְׁן אֶשֶׁר שָׁם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא הָיָה בָרֶד' (שם). ואמר בארבה: 'וּמָלְאוּ כְּתִיד וּבְתֵי כָל עֶבְדֶיךָ וּבְתֵי כָל מִצְרַיִם' (שמות י). ואמר בחושך: 'וּלְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הָיָה אוֹר בְּמוֹשְׁבֹתָם' (שם)²²⁵.

וכך גם יש לפרש בפסוק 'וְהוֹצֵאתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם' (שמות ז), שאמנם מובנו הפשוט הוא היציאה מארץ מצרים, אך יש במשמעותו גם 'הוצאתם של ישראל מן המכות העתידות לחול על המצרים, אע"פ שהם שרויים בתוכם, ולכן יש כאן 'נס בתוך נס': עצם ביאת המכה על המצרים, והינצלותם של ישראל ממנה²²⁶.

שחין – מכה חיצונית (שלא מחמת האש) בעור בשרו עד שנפשט העור מחמת המכה, כגון שלקה באבן או בעץ וכיוצא בהן; או מכה מחמת חולי הגוף כגון גרב או חזזית שהפסיד העור, או שחפת או קדחת ודלקת וכיוצא בהן שהשחיתו העור²²⁷.

ערוב – מינים שונים של חיות. החיה הרעה שוכנת מטבעה במדבריות וגם בהם על פי הרוב אינה נראית אלא בלילה, ויש לה רסן טבעי בגורתו יתעלה שמונע את נזקה מבני האדם. אלא שאם רצונו יתעלה להינקם מהרשעים הוא מסיר ממנה את אותו הרסן ומשליח אותה לעשות חפצו. ובארץ מצרים המדבריות מועטים כי רובה שדות זרועים, והחולות הסמוכים לה אין נמצאים בסביבותיהם חיות רעות אלא מעט. ולכן מציאות החיות הרעות במדבריותיה של מצרים אינה טבעית, וגם היראותן במקום מיושב (באיוורים שהן נמצאות

²²⁴ משנה אבות ה, ג.

²²⁵ פיר"מ שם.

²²⁶ ראב"ם ז, ה.

²²⁷ טומאת צרעת ה, א.

במדבריותיו) היא דבר מוזר ונדיר, וכל שכן בשעות היום שזה הפלא ופלא. והנס הגדול היה שמלאה מהן פתאום ארץ מצרים בכמות גדולה, ואפילו בתוך הבתים ממש²²⁸.

ארבה – נראה שהכוונה לכלל סוגי החגבים (אע"פ ש'ארבה' הוא גם שמו של אחד הסוגים שלו), וכך נראה מדברי אסף "וַיִּתֶּן לְחֹסִיל יְבוּלָם וַיְגִיעַם לְאַרְבֵּה" (תהלים עח), ומדברי דוד "אָמַר וַיָּבֵא אֲרֵבָה וַיִּלַּק וַאֲיִן מִסְפָּר" (תהלים קה)²²⁹.

רַבִּי יְהוּדָה הִיָּה נוֹתֵן בָּהֶם סִימָן: דִּצ"ד, עַד"ש, בְּאֲחֶ"ב.

מחלוקת התנאים שלפנינו ופיוט 'אילו... דיינו', לא נזכרו בסדר ההגדה שכלל רבנו בסוף הלכות חמץ ומצה. וכתב ב'מעשה רוקח'²³⁰: "בספר כתב יד קדמון מצאתי להרב אברהם בנו של רבינו ז"ל, וזה לשונו: ויש מי שמוזכרים אחר תשלום (-השלמת) דְּרָשׁ פֶּרֶשׁה זו וסימן העשר מכות, ועוד דְּרָשׁ אחר לחז"ל במכות, זָכְרוּ (-הזכירו) אותן במכילתא על קריעת ים סוף, והוא רבי יוסי הגלילי אומר, מניין אתה אומר... ר' אליעזר אומר... רבי עקיבא אומר...; ואחר זה אומר 'כמה מעלות טובות למקום עלינו... על אחת כמה וכמה...'. וכל זה דרש גלוי ההבנה, ועליו ועל כיוצא בו נאמר 'כל המרבה וכל המאריך ביציאת מצרים הרי זה משובח', ואמירת זה – מנהיגו ומנהג קדמונינו אבא מארי ז"ל והקודמין לו וחכמי המערב, ועם זה היות שאבא מארי ז"ל לא זָכְרוּ בנוסח ההגדה שכתב בסוף הלכות חמץ ומצה, לפי שהוא בלתי מפורסם בכל המדינות ולא הכרחי כמו מה שכתב. ע"כ.

רַבִּי יוֹסִי הַגְּלִילִי אוֹמֵר: מִנֵּין אֶתָּה אוֹמֵר שֶׁלְּקוֹ הַמִּצְרִים בְּמִצְרַיִם עֶשֶׂר מִכּוֹת, וְעַל הַיָּם לָקוּ חַמְשִׁים מִכּוֹת? בְּמִצְרַיִם הוּא אוֹמֵר: וַיֹּאמְרוּ הַחֲרָטְמִים אֶל פְּרַעֲה אֲצַבֵּעַ אֱלֹהִים הִיא. וְעַל הַיָּם הוּא אוֹמֵר: וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדוֹלָה, אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה בְּמִצְרַיִם. כְּמָה לָּקוּ

²²⁸ ראב"ם ח, יז.

²²⁹ ראב"ם שמות י, יב.

²³⁰ פירוש על 'משנה תורה' מאת הרב מסעוד חי רקח. מחכמי טורקיה וטריפולי, נפטר בשנת תקכ"ח (1768).

בְּאַצְבָּע, עֶשֶׂר מַכּוֹת. אֲמֹר מַעֲתָה: בְּמִצְרִים לָקוּ עֶשֶׂר מַכּוֹת, וְעַל הַיָּם לָקוּ חֲמִשִּׁים מַכּוֹת.

על הים לקו – במסכת אבות נתבאר שגם כשהיו בים סוף הביא הקב"ה על מצרים עשר מכות. אמנם קיבלנו במסורת²³¹ שכשהיו המצרים על הים, ירדו עליהם בפועל מכות רבות יותר מהמכות שירדו עליהם בארץ מצרים, וזה נרמז בפסוק "אֱלֹהִים הֵם הָאֱלֹהִים הַמְּכִים אֶת מִצְרַיִם בְּכָל מִצְּהָר" (שמואל א ד), כלומר במדבר ים סוף. אלא הכוונה היא שכל המכות שבאו על הים היו פרטים של אותם עשרת המינים שירדו במצרים, והתחלק כל מין לכמה פרטים על הים²³².

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: מִנֵּין שָׁפַל מִכָּה וּמִכָּה שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרַיִם בְּמִצְרַיִם, הִיתָה שְׁלֹשׁ אַרְבַּע מַכּוֹת? שְׁנַאֲמַר: יִשְׁלַח בָּם חֲרוֹן אַפּוֹ, עֵבֶרְהָ, אַחַת. זַעַם, שְׁתֵּים. צָרָה, שְׁלֹשׁ. מִשְׁלַחַת מִלְאֲכֵי רָעִים, אַרְבַּע. אֲמֹר מַעֲתָה: בְּמִצְרַיִם לָקוּ אַרְבָּעִים מַכּוֹת, וְעַל הַיָּם לָקוּ מֵאַתֵּים מַכּוֹת.

רַבִּי עֲקִיבָה אוֹמֵר: מִנֵּין שָׁפַל מִכָּה וּמִכָּה שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרַיִם בְּמִצְרַיִם, הִיתָה שְׁלֹשׁ חֲמִשׁ מַכּוֹת? שְׁנַאֲמַר: יִשְׁלַח בָּם חֲרוֹן אַפּוֹ, אַחַת. עֵבֶרְהָ, שְׁתֵּים. זַעַם, שְׁלֹשׁ. צָרָה, אַרְבַּע. מִשְׁלַחַת מִלְאֲכֵי רָעִים, חֲמִשׁ. אֲמֹר מַעֲתָה, בְּמִצְרַיִם לָקוּ חֲמִשִּׁים מַכּוֹת, וְעַל הַיָּם לָקוּ מֵאַתֵּים וְחֲמִשִּׁים מַכּוֹת.

כִּמָּה מַעֲלוֹת טוֹבוֹת כְּפוֹלוֹת וּמְכַפְּלוֹת לְמָקוֹם בְּרוּךְ הוּא עָלֵינוּ:

²³¹ מכילתא לפרשת בשלח על הפסוק 'וירא ישראל את היר הגדולה'.

²³² משנה אבות ה, ג ופירוש רבנו.

אלו הוציאנו ממצרים, ולא עשה בהם שפטים – דינו!

דינו – על אף שלא הגענו לתכלית השלמות, די לנו בטובה קטנה זו שנעשתה לנו כדי להודות לה' ולשבחו עליה²³³.

אלו עשה בהם שפטים, ולא עשה דין באלהיהם – דינו!

אלו עשה דין באלהיהם, ולא הרג את בכוריהם – דינו!

אלו הרג את בכוריהם, ולא נתן לנו את ממונם – דינו!

ומנין שנתן לנו את ממונם? שנאמר: וישאלום וינצלו את מצרים. אם עשאוה במצודה זו שאין בה דגן, ואם עשאוה כמצולה זו שאין בה דגה.

מצולה – מקום עמוק²³⁴.

מצודה – מלכודת²³⁵.

למה מחבב הכתוב את בנת הים יותר מבנת מצרים? אלא, מה שהיה בבתי נטלוהו במצרים, ומה שהיה בבתי סוראות נטלוהו על הים. וכן הוא אומר: פנפי יונה נחפה בכסף, זו בנת מצרים. ואברותיה בירקרק חרוץ, זו בנת הים. ותרבי ותגדלי, זו בנת מצרים. ותבאי בעדי עדיים, זו בנת הים. תורי זהב נעשה לך, זו בנת הים. עם נקדות הכסף, זו בנת מצרים.

נחפה – לשון חיפוי וכיסוי.

²³³ פיה"מ ברכות ט, ה; הל' ברכות י, ג-ד, כו.

²³⁴ מכירה א, יט.

²³⁵ פיה"מ מכשירין ה, ז.

כנפי יונה – הנוצות הקטנות והרכות²³⁶.

אברה – גוף הכנף (ולעתים הכוונה לנוצות עצמן)²³⁷.

ירקרק – ירוק שירקותו עזה²³⁸.

תור – עגיל שהנשים עונדות באוזניהן, ותבניתו בצורת משולש²³⁹.

אלו נתן לנו את ממונם, ולא קרע לנו את היס – דינו!

אלו קרע לנו את היס, ולא העבירנו בתוכו בחרבה – דינו!

אלו העבירנו בתוכו בחרבה, ולא שקע שונאינו בתוכו – דינו!

קרע לנו את היס, העבירנו בתוכו בחרבה – למעשה, קיבלנו במסורת שעשרה נסים נעשו לנו על היס: "הראשון, שנבקע, לפי פשט הכתוב וַיִּבְקְעוּ הַמַּיִם (שמות יד). והנס השני, שאחר היבקעו נתקמר עד שנעשה כעיין תקרה קמורה, ונעשית הדרך כאילו היא חור בתוך המים והמים מימין ומשמאל ומלמעלה, הוא מאמר חבקוק יְקַבֵּץ בְּמַטְוֵי רֹאשׁ פְּרָזוֹי' (חבקוק ג). והשלישי, שקרקעו נתקשתה וקפאה להם כמו שנאמר הֲלָכּוּ בַיַּבֵּשָׁה בְּתוֹךְ הַיָּם' (שמות יד), ולא נשאר כקרקע הנחלים שהם רפש וטיט. והרביעי, שדרך המצרים בו הייתה בטיט דביק, והוא אמרו 'וַיִּדְרֹכֶתָ בַיָּם סוּסֵיךָ חֹמֶר מִיַּם רַבִּים' (חבקוק ג). והחמישי, שנבקע דרכים הרבה כמניין השבטים, קשת עגול בתוך קשת עגול, והוא אמרו לְגֹזֵר יָם סוּף לְגֹזְרִים' (תהלים קלו). והשישי, שקפאו המים ונתקשו כאבנים, ועל זה נאמר 'שִׁבְרֶתָ רֹאשֵׁי תַנִּינִים עַל הַמַּיִם' (תהלים עד), כלומר שנתקשה המים עד כדי שישתברו עליו הראשים. והשביעי, שלא קפא כקרח כלומר חתיכה אחת אלא מפורד ומחולק כאילו הם אבנים צבורים זו על זו, הוא אמרו 'אַתָּה פּוֹרֶרֶת בְּעֵזְךָ יָם' (תהלים עד). והשמיני, שקפא כזכוכית או כספיר כלומר שקוף עד שראו אלו את אלו בזמן מסעם בו, והוא אמרו 'חֲשֵׁרֶת מִיַּם עֵבִי שְׁחָקִים' (שמואל ב כב), כלומר שהתגבשות אותם המים היה כעצם השמים שהוא שקוף.

²³⁶ פיה"מ טהרות א, ב.

²³⁷ שבת יא, ו (וראה סנהדרין כג, ג).

²³⁸ פיה"מ נגעים יא, ד (ושם: "כלל הוא מכללו הלשון שאין מוסיפין את וכל שכן כמה אותות ללא עניין, ושיש מן התוספות מוסיפין אותו לחיזוק ולהפלגה"). וכונת הביטוי כאן היא לזהב עזוב משובח.

²³⁹ פיה"מ כלאים ב, ז.

והתשיעי, שהיו נזולים ממנו מים מתוקים לשתייה. והעשירי, שהיו קופאים בשעת נזילתם אחר שהיו לוקחים מהם מים לשתות כדי שלא ירדו לקרקע, והוא אמרו יִצְבּוּ כְּמוֹ נֶדְ נְזִלִים, קָפְאוּ וְתִהְיֶה בָּלָב יָס' (שמות טו), כלומר שהדבר אשר היה נזול היה קופא בלב יס'²⁴⁰.

אלו שקע שונאינו בתוכו,

ולא ספק צרכנו במדבר ארבעים שנה – דינו!

שיקע שונאינו בתוכו – אסף המשורר מתאר את טביעת המצרים כתהליך עוצמתי מאוד שמעורר את כל איתני הטבע: "רְאוּף מִיַּם אֱלֹהִים, רְאוּף מִיַּם יַחֲלוּ, אֶף יִרְגְּזוּ תַּהְמוֹת. זָרְמוּ מִיַּם עֲבוֹת, קוֹל נִתְנוּ שְׁחָקִים, אֶף חֲצִצִּיף יִתְהַלְכוּ. קוֹל רַעֲמָךְ בְּגִלְגֹּל, הָאִירוּ בְּרָקִים תִּבַּל רְגָזָה, וְתִרְעַשׂ הָאָרֶץ" (תהלים עז), ולא כסתם שקיעה במצולות²⁴¹. אנו לומדים שיש במאורע זה מעין ה'מכה בפטיש' של קריסת האימפריה המצרית, וכאן למעשה היא חדלה מלהתקיים.

אלו ספק צרכנו במדבר ארבעים שנה,

ולא האכילנו את המן – דינו!

אלו האכילנו את המן, ולא נתן לנו את השבת – דינו!

האכילנו את המן – אמנם נכון שמשה עשה נס והוריד לנו את המן ארבעים שנה, כי הצטרכנו למזון²⁴², ולמעשה המן היה הלחם שלהם במדבר²⁴³. אולם אנו למדים שבמן נקשרו שלושה מתוך עשרה נסיונות שנסו אבותינו את הקב"ה²⁴⁴ במדבר: "...והשלישי במדבר סין כאשר ביקשו את המן הוא אָמַרְם 'מִי יִתֵּן מוֹתָנוּ בְּיַד ה' בְּאָרֶץ מִצְרַיִם...' (שמות טז). והרביעי שהמרו בהותירם מן המן למחרת כמו שאמר 'לֹא שָׁמְעוּ אֶל מֹשֶׁה וַיִּזְתְּרוּ אֲנָשִׁים מִמֶּנּוּ עַד בִּקְר' (שם). והחמישי שהמרו בבקשם אותו ביום השבת 'וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי

²⁴⁰ פיה"מ אבות ה, ג.

²⁴¹ מזה"נ ב, כט. ושם מפנה רבנו לעוד שני מקומות בכתובים בהם יש התבטאות בסגנון דומה כלפי מאורע זה.

²⁴² יסודי התורה ח, א.

²⁴³ שו"ת ראב"ם ס' פד.

²⁴⁴ כלומר שבכל קושי וצרה, התחילו לפקפק האם יש ה' בקרבם אם לאו, עד שנעשה להם נס (יסודי התורה י, ה).

יָצְאוּ מִן הָעָם לְלֶקֶט וְלֹא מִצְאוּ (שם) 245.

אֱלוֹ נָתַן לָנוּ אֶת הַשֶּׁבֶת, וְלֹא קִרְבָּנוּ לְפָנֵי הַר סִינִי – דִּינּוּ!

אֱלוֹ קִרְבָּנוּ לְפָנֵי הַר סִינִי, וְלֹא נָתַן לָנוּ אֶת הַתּוֹרָה – דִּינּוּ!

קרבנו לפני הר סיני – כתבו חז"ל סוד מסודות התורה (שכולו דרך משל), ש"מִשְׁבַּא נחש על חוה הטיל בה זוהמה, ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן, גויים שלא עמדו על הר סיני לא פסקה זוהמתן" (שבת קמז). כלומר שבששת ימי בראשית נפגם חלק ה'חוה' שבאדם (כל אדם מורכב מ'אדם', 'חוה' ו'נחש'), שעל ידי הסכמתה של 'חוה' כביכול לדברי ה'נחש' (שהוא המבטא במציאות את היצר הרע שהוא גם השטן ומלאך המוות²⁴⁶), נקנתה בה מהשפעתו השלילית של הנחש, וכשישראל עמדו לפני הר סיני לקבל את התורה, התנקה חלק ה'חוה' שבהם (שהוא החלק החומרי, כלומר הגוף) מחלק מהשפעתו של הנחש²⁴⁷. אפשר לומר באופן כללי שכיוון שמטרת התורה היא (גם) תיקון הגוף²⁴⁸, הרי שעם ישראל בבואם לפני הר סיני, זוכים לגוף מזוכך ומוכן או מוכשר יותר לקיום התורה ולהגעה בה לשלמות²⁴⁹. לכן רואה מחבר הפיוט ערך וחשיבות (כלומר קניית שלמות מסוימת) בהגעה לפני הר סיני עוד לפני קבלת התורה.

אֱלוֹ נָתַן לָנוּ אֶת הַתּוֹרָה, וְלֹא הִכְנִיסָנוּ לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל – דִּינּוּ!

אֱלוֹ הִכְנִיסָנוּ לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְלֹא בָּנָה לָנוּ אֶת בֵּית הַבְּחִירָה – דִּינּוּ!

²⁴⁵ פיר"מ אבות ה', ג. ובמז"נ ג', נ עמד רבנו ייחודיותו הגדולה של נס המן בהתמדתו ארבעים שנה במדבר שומס ביותר.

²⁴⁶ כמו שהוזכר לעיל על 'זחרבו שלופה בידו'.

²⁴⁷ מזה"נ ב', ל. אמנם נראה ממארי שמפרש שכיון שישראל קיבלו התורה ומקיימים אותה בפועל, הרי שקיום מעשיהם מבטל את ה'זוהמה' שקיימת בחומר וגורמת לו להפריע לעזרה (או: גורמת לגוף מלהפריע לנפש) מלהגיע למימוש ומטרתה. אך לפי דברי פ'וטו' זה (שמפריד בין העמידה על הר סיני לבין קבלת התורה) העדפתי את האפשרות הפרשנית שהוצגה למעלה (ואמנם בלאו הכי ניתן בפשטות לומר שהייתה מעלה בעצם האחדות של 'יוחן שם ישראל' כאיש אחד בלב אחד, על פי דרש חז"ל. אך לא מצאתי זאת ברבנו לעת עתה).

²⁴⁸ ראה מזה"נ ג', כז.

²⁴⁹ סימן לדבר: "אשת חיל מי ימצא' וכל אותו המשל, הוא ברור, לפי שאם נודמן לאדם מסוים חומר טוב נשמע, אינו מתגבר עליו ולא מפסיד את תקינותו, הרי זה מתת אלוהים..." (מזה"נ ג', ח).

בית הבחירה – מקדש הבנוי במיקום "אֲשֶׁר יִבְחַר (בְּחַר) ה'" דווקא²⁵⁰, שנאמר: "לְשַׁכְּנוּ תִדְרָשׁוּ וּבֵאתָ שָׁמָּה" (דברים יב)²⁵¹. מקדש זה הוא "בֵּית לַהּ", מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות, וחוגגין אליו שלוש פעמים בשנה, שנאמר וְעָשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ (שמות כה)²⁵².

עַל אַחַת בְּמָה וּבְמָה טוֹבָה כְּפֹלֶה וּמְכַפֶּלֶת לְמָקוֹם בְּרוּךְ הוּא עָלֵינוּ:
הוֹצִיאֵנוּ מִמִּצְרַיִם, עָשָׂה בְּהֵם שְׁפָטִים, עָשָׂה דִין בְּאֱלֹהֵיהֶם, הִרְגָּ אֶת
בְּכוֹרֵיהֶם, נָתַן לָנוּ אֶת מְמוֹנָם, קָרַע לָנוּ אֶת הַיָּם, הִעֲבִירָנוּ בְּתוֹכוֹ
בְּחַרְבָּה, שָׁקַע שׁוֹנְאֵינוּ בְּתוֹכוֹ, סָפַק צַרְפְּנוּ בְּמִדְבַּר אַרְבָּעִים שָׁנָה,
הִאֲכִילָנוּ אֶת הַמָּזֶן, נָתַן לָנוּ אֶת הַשִּׁבְתָּה, קָרַבְנוּ לְפָנֵי הַר סִינִי, נָתַן לָנוּ
אֶת הַתּוֹרָה, הִכְנִיסָנוּ לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, בָּנָה לָנוּ אֶת בֵּית הַבְּחִירָה,
לְכַפֵּר בּוֹ עַל כָּל עֲוֹנוֹתֵינוּ.

רַבֵּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר: כָּל שְׁלֹא אָמַר שְׁלִשָּׁה דְבָרִים אֵלּוּ בַּפֶּסֶח, לֹא
יֵצֵא יָדָיו חוֹבְתוֹ. וְאֵלּוּ הֵן: פֶּסֶח, מִצָּה וּמְרוֹרִים.

אמר – מילה זו אין משמעותה רק דיבור בלשון, אלא גם על דברים המצטיירים ומובנים ומושגים בשכל, אף שאינם נשמעים לאוזן²⁵³. אם כן אין הכוונה להוצאת שלושה מושגים אלו בביטוי שפתי, אלא לעיסוק השכלי בהם ולהבנת מקומם ומשמעותם ביום זה, שרק בכך יוצאים ידי חובת מצוות הסיפור וההגדה.

פֶּסֶח שֶׁהָיוּ אֲבוֹתֵינוּ אוֹכְלִים בְּזִמְנָה שְׁבִית הַמִּקְדָּשׁ קָיָם, עַל שֵׁם מָה?

²⁵⁰ שו"ת ראב"ם סי' לב.

²⁵¹ מלכים ומלחמות א, א.

²⁵² בית הבחירה א, א.

²⁵³ מוה"נ א, סה.

על שם מה – אלו עניינים נכללים בו, מהי תכליתו²⁵⁴ (שם – תכלית, מטרה). וגם: מה בא להזכיר ולהעיר (שם – זיכרון²⁵⁵).

על שם שפסח המקום ברוך הוא על בתי אבותינו במצרים. שנאמר: וְאָמַרְתֶּם זִבַּח פֶּסַח הוּא לַיהוָה, אֲשֶׁר פֶּסַח עַל בְּתֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם, בְּנִגְפוֹ אֶת מִצְרַיִם, וְאֵת בְּתֵינוּ הִצִּיל, וַיִּקַּד הָעַם וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ.

זבח פסח – שיהיו כל שלבי העשייה בו (ז'ביחתו') לשם פסח²⁵⁶.

ל'ה' – קרבן שהוא התרסה כלפי העבודה זרה המצרית (שהיו עובדים למזל טלה), מרידה ב'ה', ופרסום אפסות השפעתה על המציאות. וכיוון שגם עם ישראל שקע במצרים בעבודה זרה (כפי שכבר הזכרנו לעיל), באה התורה למחות עקבות ההשקפות הבלתי נכונות הללו וציוותה בשחיטת כבש הפסח, והזאת דמו במצרים על הפתחים מבחוץ, כדי לנקות עצמנו מאותן ההשקפות ולפרסם הפכך, והחדרת הדעה שהמעשה אשר ההמון (הן המצרים והן ישראל) חושבים אותו גורם משחית – הוא המציל מן ההשחיתה; ומה שחשבוהו שיא המרי – דווקא בו מתקרבים לפני ה' (שהרי כך מרפאים את ההשקפות הרעות שהם מחלות הנפש האנושית – בעשיית ההיפך שמצוי בקצה השני²⁵⁷). ובשכר פרסום המשמעת והציוות לדבר ה' מצד אחד, וסילוק והרחקה של מעשיהם ודעותיהם המגונים של עובדי עבודה זרה מצד שני, פסח ה' על הפתח ולא נתן המשחית לבוא אל בתיהם לנגוף²⁵⁸.

ויקוד העם וישתחוו – כהכרת תודה, לאחר שהבינו שיציאתם ממצרים קרובה מאוד להתממש, וגם כשנדע להם שיינצלו ממכת בכורות²⁵⁹. שכיוון שמאז אדם הראשון הפרקטיקה הדתית הייתה נתונה בידי הבכורים²⁶⁰ (וכך היה ראוי להישאר לעתיד אלמלא

²⁵⁴ מוח'נ' א, סא-סב. וראה למשל פיה"מ סנהדרין ח, ה; יסודי התורה ב, ז.

²⁵⁵ למשל פיה"מ עבודה זרה א, ט.

²⁵⁶ פסולי המוקדשין טו, ג.

²⁵⁷ וראה פיה"מ הקדמת אבות, פ"ד מהשמונה.

²⁵⁸ מוח'נ' ג, מו (במדבר רבה יג, כ).

²⁵⁹ המספיק לעובדי ה', מהד' נ. דנה, עמ' 140.

²⁶⁰ "לפי שהעבודה תמיד לא היתה אלא בבכורות, מאדם עד משה רבנו" (פיה"מ זבחים יד, ד). וגם פרעה שעשה עצמו אלוה ובנו שחיה עתיד לשבת על כסאו היו בכורים.

חטאו והוחלפו על ידי הלויים), אם כן יש יסוד להגניח שעיקר העבודה זרה של ישראל במצרים הייתה על ידי בכורות ישראל, ולכן היו ראויים אף הבכורים למות, אלמלא קרבן הייחוד והאמונה – הפסח – שהוקרב על ידם באותו לילה.

מִצָּה זוֹ שְׂאֲנַחְנוּ אוֹכְלִים, עַל שֵׁם מָה?

עַל שֵׁם שְׁלֹא הַסְפִּיק בְּצִקוֹן שְׁלֵ-אַבוֹתֵינוּ לְהַחְמִיץ, עַד שְׁנִגְלָה עֲלֵיהֶם מַלְךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא וְגֵאֲלָם מִיָּד. שְׂנֵאָמֵר: וַיֵּאֲפוּ אֶת הַבֶּצֶק אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם, עֲגַת מִצּוֹת כִּי לֹא חָמֵץ, כִּי גֵרְשׁוֹ מִמִּצְרַיִם, וְלֹא יִכְלוּ לְהַתְמַהֵמָה, וְגַם יִצְדָּה לֹא עָשׂוּ לָהֶם.

בצקן שלאבותינו – בצק חמוץ הוא בצק שכבר פעל עליו השאור את פעולתו, וזה משמש כדימוי למי שכבר משך אותו היצר והפילו ברשתו²⁶¹. בכך מבטאים מסדרי ההגדה את מצבם של ישראל לפני היציאה²⁶², שהיו כפסע מלהיטמע במצרים לחלוטין: "וכמעט קט היה, והעיקר ששתל אברהם נעקר וחוזרים בני יעקב לטעות העמים ותעייתם"²⁶³. לכן נזקקו לגאולה מידית – וּגֵאֲלָם מִיָּד²⁶⁴. ובצק שכבר נאפה, לא יכול יותר להחמיץ.

עוגות – כיכרות עגולים²⁶⁵.

להתמהמה – להתעכב²⁶⁶.

²⁶¹ "יריבון העולמים, גלוי וידוע לפניך שרצוננו לעשות רצונך, ומי מעכב? שאור שבעיסה" (ברכות יז).

²⁶² "משה רבנו ע"ה כאשר עמד, כבר הסכימו החושים בכוכבים כי לא תצליח האומה הזו **ולא תהא לה תקומה** ממצב שהיא בו לעולם. וּבָעֵת אֲשֶׁר דִּמּוּ שְׁהוּא **תכלית השפלתה** – בא לה האושר, ועמד בה מבקר המין האנושי וּגֵאֲלָה" (איגרת תימן ג עמ' מב-מג).

²⁶³ עבודה זרה א, ג.

²⁶⁴ וּרְמַז הַדָּבָר בְּהַלְכָה (חו"מ ז, ה), שלמרות שכאן בהגדה חובא כל הפירוט הארוך – שם התשובה על טעם אכילת המצה הוא "על שם שנגאלו" בלבד, והפירוש לפי זה הוא שהמצה מסמלת את עצם הגאולה (ולא את מהירותה), כלומר על כך שהקב"ה לא נתן לנו להיטמע לחלוטין והשאיר לנו אפשרות אחרונה להפוך את הכף ולהיגאל.

עוד היבט על מחירות הגאולה חובא בהתחלה על 'בבחילו יצאנו ממצרים'

²⁶⁵ פיה"מ תענית ג, ד.

²⁶⁶ פיה"מ סוכה ה, ו.

צדה – מזון²⁶⁷.

מְרוֹרִים אֵלוֹ שְׁאַנַּחְנוּ אוֹכְלִים, עַל שֵׁם מָה?

עַל שֵׁם שְׁמֵרְרוּ הַמְצִרִים אֶת חַיֵּי אֲבוֹתֵינוּ בַּמְצִרִים, שְׁנֹאֲמָר: וַיִּמְרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם בְּעִבְדָּה קָשָׁה, בַּחֲמֹר וּבִלְבָנִים וּבְכָל עִבְדָּה בַשָּׂדֶה, אֶת כָּל עִבְדָּתָם, אֲשֶׁר עָבְדוּ בָהֶם בַּפֶּרֶךְ.

מיררו – ציערו את חייהם והעציבו אותם. והושאלה לכך ה'מרירות' כי היא הגרועה שבטעמים והניגוד של המתקנות. ועוד, שדרך היגעים והנעצבים שימר להם כל טעם שיטעמו (וחוש המימוש ובייחוד חוש הטעם הוא המפורסם והנפוץ ביותר, לכן השימוש בהשאלה זו עושה רושם יותר)²⁶⁸.

חומר – טיט דביק (כעין הזפת)²⁶⁹.

לבנים – אבנים מלאכותיות, הנעשות מטיט שיוצקים אותו לתוך דפוס מרובע (מלבן, ומכאן שמן). ובדרך כלל צורפים אותן בכבשן כדי שתהיינה עמידות בפני רטיבות²⁷⁰.

ובְּכָל דוֹר וְדוֹר חִיב אָדָם לְהִרְאוֹת אֶת עֲצֻמוֹ כְּאֵלוֹ הוּא יֵצֵא מִמְצִרִים. שְׁלֹא אֶת אֲבוֹתֵינוּ בְּלֶבֶד גָּאֵל, אֵלָא אִף אוֹתָנוּ גָּאֵל, שְׁנֹאֲמָר: וְאוֹתָנוּ הוֹצִיא מִשָּׁם, לְמַעַן הָבִיא אֶתָּנוּ, לְתֵת לָנוּ אֶת הָאָרֶץ, אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם.

להראות – כלומר במעשה בפועל²⁷¹, לא רק במחשבה ובתודעה²⁷², כי השלמות צריכה

²⁶⁷ פיה"מ כלים כ, א.

²⁶⁸ ראב"ם שמות א, יד.

²⁶⁹ פיה"מ כלים י, ב; מקוות ט, ה.

²⁷⁰ פיה"מ פאה ג, א; סוטה ח, ב; הל' נויקי ממון יג, טז; שכנים ט, ו.

²⁷¹ וסימן לדבר איגרת השמד ב עמ' קי.

²⁷² שהיא המשמעות של הגרסה האחרת המצויה 'לראות את עצמו'.

להתבטא בכל צורות הביטוי של הנפש, שהן מחשבה דיבור ומעשה²⁷³. אם כן לאחר שביטאנו את החירות והאמונה בדיבור ובמחשבה, על ידי אמירת 'פסח מצה ומרור' (ובדרשת 'ארמי אובר אבי'), עתה אנו נדרשים לנקוט מעשים המביעים חירות ואמונה בפועל.

ואתנו הוציא משם – שהרי שרשרת הדורות המשפחתית-לאומית בישראל היא כגוף אחד. כל דור (מבחינת כלל הציבור, לא הפרטים) זוכה בשכר הזכויות שעשו אבותיו בדורות הקודמים, ולהבדיל גם נושא בעונשים על חטאים שהתחייבו בהם²⁷⁴.

למען הביא אותנו... – אמנם היציאה ממצרים היא כדי לקיים את ההבטחה או את השבועה לאבות שזרעם יחיה בארץ, כדברי הפסוק; אך גם מבחינה רוחנית מהותית (- כלומר גם אם לא הייתה שבועה לאבות²⁷⁵), קיום האומה הוא רק בנוכחותה בארץ ישראל, ואם לא נשארים לה 'נציגים' הנמצאים פיזית בארץ, הרי זו מחיית האומה ושירושה לגמרי, חס ושלום²⁷⁶ (אדרבה, הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה, ומתלוות לכך מעלות אחרות: 'עוונותיו מחולין', 'זוכה לחיי העולם הבא', קברו בה הוא 'מזבח כפרה'. ומאידך כל היוצא לדור בחוצה לארץ כאילו עובד עבודה זרה²⁷⁷). וכיון שתכלית פעולת האבות ומגמתם הייתה להקים אומה שעובדת את ה'²⁷⁸, ועיקר קיום האומה הוא בשהותם בארץ – ברור שעיקר היציאה ממצרים היא בשביל להיכנס לארץ.

**לְפִיכֶם, אֲנַחְנוּ חַיִּים לְהוֹדוֹת, לְהַלֵּל, לְשַׁבַּח, לְפָאֵר, לְרוֹמֵם וּלְהַדְר
וּלְנַצַּח וּלְבָרֵךְ, לְמִי שֶׁעָשָׂה לָנוּ וְלְאֲבוֹתֵינוּ אֵת כָּל הַנְּסִים הָאֵלֹהִים,
וְהוֹצִיאָנוּ מֵעֲבָדוֹת לְחֵרֹת, וּמִשְׁעַבֹּד לְגֵאֲלָהּ, וּמִיָּגוֹן לְשִׁמְחָה, וּמֵאֲבֵל
לְיוֹם טוֹב, וּמֵאֲפֵלָה לְאוֹר גְּדוֹל, וְנֹאמַר לְפָנָיו: הַלְלוּהָ!**

²⁷³ פיה"מ אבות א, טו; הקדמת אבות פ"ה.

²⁷⁴ ידוע מכללא, ואנכ"ל. וראו גם מזה"נ ג, מו בעניין חטאי אחי יוסף ואחרון הכהן. ושם פרק נא: "השגחת ה' בהם ובורעם אחריהם גדולה", בלא תנאי למעשי זרעם, אלא רק בגלל מעשי האבות.

²⁷⁵ כאן הנוסח 'אשר נשבע', ולא 'כאשר נשבע' (כלומר ציון עובדה, לא סיבה).

²⁷⁶ סהמ"צ עשה קנג.

²⁷⁷ מלכים ומלחמות ה, יא-יב.

²⁷⁸ מזה"נ ג, נא.

חייבים להודות – ההודאה וההלל, השבת והפיאור וכו', ובכלל כל פרסום מעשה הנסים – הם פרט של מצוות עשה של אהבת ה'²⁷⁹; ופרט של מצוות עשה של קידוש ה'²⁸⁰; ופרט של מצוות תפילה²⁸¹.

**בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר גָּאֵלְנוּ וְגָאֵל אֶת אֲבוֹתֵינוּ
מִמִּצְרַיִם, וְהִגִּיעָנוּ לְלִילָה הַזֶּה לְאֹכֹל בֹּו מִצֵּה וּמְרוֹרִים; בֶּן יְהוָה
אֱלֹהֵינוּ יִגִּיעָנוּ לְמוֹעֲדִים וְלְרִגְלִים אַחֲרִים הַבָּאִים לְקִרְאָתָנוּ לְשָׁלוֹם,
שְׂמֵחִים בְּבִנְיָן עֵירָךְ וְשִׂשִׁים בְּעִבּוֹדְךָ, וְנֹאכֵל שֵׁם מִן הַזְּבָחִים וּמִן
הַפְּסָחִים שִׂיגִיעַ דָּמָם עַל קִיר מִזְבִּיחְךָ לְרִצּוֹן, וְנוֹדָה לְךָ שִׁיר חֲדָשׁ עַל
גְּאֻלָּתָנוּ וְעַל פְּדוּת נַפְשָׁנוּ.**

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה, גָּאֵל (גואל) יִשְׂרָאֵל.

ברוך רחמנא דסייען

²⁷⁹ סה"צ עשה ג: "שנתבונן ונסתכל במצוותיו וציווין ופעולותיו, כדי שששיגהו ונתענג בהשגתו תכלית התענוג, וזוהי האהבה המצויה ועלינו... וכבר אמרו, שמעוה זו כוללת גם כן שנקרא את כל בני האדם לעבודתו יתעלה ולאמונה בו, שכן אם אתה אוהב את מי שהוא, **תחללו ותשכחו** ותקרא בני אדם לאהבתו, וזה על דרך המשל – כך אם תאהב את ה' באמת במה שהגיע לך מהשגת אמתותו, ברי שאתה בלי ספק תקרא את הפתאים והסכלים לידיעת האמת שאתה כבר יודע". וראה הל' ברכות י, ג.

²⁸⁰ ראב"ם מעשה נסים א (וראה סה"צ עשה ט, ל"ת סג).

²⁸¹ ראב"ם מעשה נסים א (וראה תפילה א, ב).